

OOSTVLAAMSE ZANTEN

DRIEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN VAN DE KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN
van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
en van het internationaal studiekomitee voor ommevangsreuzen

Redactie : Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B-9620 Zottegem
Maurits Broeckhove, Marcel Daem, Arnold Eloy, René Haeserijn, A.G. Homblé

Ruil en Recensiedienst : A.G. Homblé, Bibliotheek, Kraanlei 65, B-9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

Prijs : 150 F

INHOUD

Volkskundige enquêtes in Vlaanderen

- R. van der LINDEN en A. D'HOKER. Het exlibris of boekmerk 182
E. DHANENS. Kristus op de palmezel. Addenda (2) 215
K. VELLE. Het spreekwoord als bron voor de sociale geschiedenis. Casus: spreekwoorden rond lichaam, ziekte, gezondheid, geneesheren en apothekers 219

Bondsleven

- K.B.O.V. 50 jaar. Oproep voor exlibrisen van heem- en volkskundigen 233
Lidmaatschap '86. Som blijft gelijk. Inkomsten stijgen. Steunleden en weldoeners 232
Internationale muziekprijs voor Paul COLLAER. R.v.d.L. 233

In Memoriam

- A.G. Homblé. Redactie 216
E. Van den Driessche. Bibliografie. 233

Boekbesprekingen

- H. BOONE. De doedezak. J.v.E. & R.v.d.L. 218
Bakelandt polemieek. Laatste aflevering. D. LAMARCQ 231
Volkshuisvesting in Gent. 80 jaar Gentse Mij voor Huisvesting. M. DAEM 234
Werken Barmhartigheid: 650 jaar Alexianen. V. Vandeputte 236

Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van het Stadsbestuur van Gent, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen, het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, het Noordstarfonds en het Gemeentekrediet van België.

Het EXLIBRIS of Boekmerk (Vervolg 1)

Vos

- A16. Een vos kan zo mooi en rustig in een kronkel liggen, dat zijn kop en staart elkaar raken en dat je het vorige deel van het lijf haast niet bemerkt, want bloemen zijn er overheen gespreid. Een dier in een ronde gedaante en centraal een weelde van bloemen. Die heeft Gerard Gaudaen voor Nelly De Vos geschikt. SN.74.10.2386.
- A17. Een leuke vos die bestaat uit stippeltjes, speelt een leuk bindteken tussen drie vlakken:
- a) een bord aan de muur met het bericht: **Hier spreekt men Nederlands, Engels, Duits**, en het silhouet van de kop en snuit van een olifant;
  - b) een bureel van een leraar met een open en een gesloten boek en filtertoestel;
  - c) een voetenbank. De kop van het dier en zijn borst vormen het centraal punt van het bord; zijn handen of voorpoten rusten op de tafel, op het boek; zijn voeten of poten, en staart rusten op de bank onderaan. De omtrekken van de voorwerpen lopen binnen- en buitenwaarts in tegengestelde richting, 1969. SN.77.60.1. Jan Buytaert.
- A18. De vos sluit onmiddellijk aan bij bruin, de beer, uit het begin van deze reeks. Reinaart, de Vos, loopt lenig met een zwaaiende staart, en als trekker of reiziger, met de wandelstok op de schouder, en een kip in een doek gewikkeld, een lekkere buit. Malpertuus hoort er bij, niet alleen voor het verloop van het verhaal, maar als de naam van het huis van de familie De Vos in Vosselaar.
- A19. De familie de Vos van Kleef met drie figuren: de gebilde Reynaert leest in een open boek. Rozen liggen in zijn schoot. Een graatmagere man dirigeert. Een clowneske figuur slaat de maat. Op de achtergrond een bedrijf Clevius, walmende schouwen, spitse torens. SN.74.10.30743.
- A20. Marino De Vos tekent zichzelf als schilder in zijn atelier, en ziet de familie R. Van Holle - Devos als vossekoppen in een hol(te)! Dyognise Janssens laat de vos een gedrongen en gewrongen houding aannemen. Zijn naam verschijnt tussen vóór- en achterpoten.
- A21. De vos rijst recht in de hoogte, zijdelings gezien, met de twee voorpoten gestrekt, en een staart met vier pluimen. Hij klimt nogmaals centraal in het kruis van het schild. Een Latijnse spreuk spant in een banderol onderaan: met een lach de waarheid vertellen. **Ridentem dicere verum.** H.J. Bockstal tekende het exlibris voor Jean Devos. Heraldiek overvouwt het geheel.
- A21a. Victor Stuyvaert tekent voor Joseph De Vos een exlibris, in verband
- a) met het gezegde: **Als de vos de passie preekt**, b) met de fabel van La Fontaine, waar de druiven buiten het bereik van de vos hangen, c) met een romantisch tafereel. Erik de Smet in Ons Meetjesland, Eeklo, 1983.

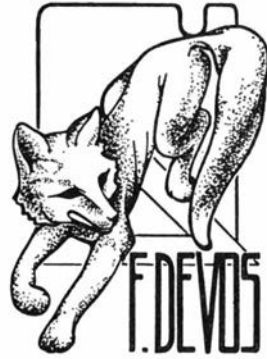
A16

A20

A17

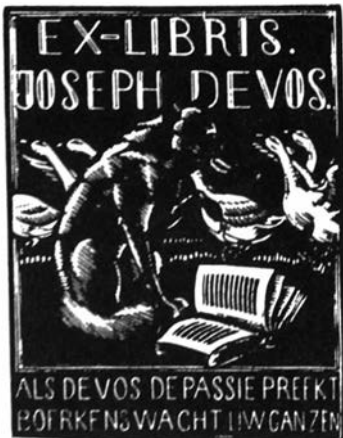

A18

Ex-Libris
JEAN DEVOS

A21

A21a

Wolf

- A22a. Een wolf ontdek je slechts voor een deel, want je ziet alleen het hoofd op het oorkussen in het bed. We beleven het sprookje van Roodkapje. Aan de wand hangt een schilderij, zodat we achter de wolf een vergezicht ontwaren, met bomen, een kronkelend pad, een woning waar rook uit de schouw damp. Danny van Hamme tovert een interieur met een dier in 't bed te voorschijn, een kaars op een driepikkel en een natuurbeeld tegelijk, voor Elke De Wolf, in 1979. EC.79.30.86.
- A22b. Een wolf legt een voorpoot op een boek en een ander op bladeren. In de rechter bovenhoek torens van Brugge en het Vlaams leeuwschild. De banderol bevat links J.F.: Jules Fonteyne. (Graphia 93, 150)
- A23. Roodkapje en de boze wolf staan op de voorgrond. Het kind draagt een korf met gèrief voor grootmoeder. Centraal schiet een boom de hoogte in, waar de slang als teken van de geneesheer rond kronkelt. In een kring bovenaan exlibris, en als achtergrond een open boek dat een landschap toont, gewas, een dak van een woning, een vogel op de banderol voor de bezitter: Dr. Valère De Wolf. Luc De Jaeger.
- A24. Martine Bruggeman let alleen op de kop van de wolf en de top van zijn staart, om de twee uiteinden te schikken rond een open boek, voor Peter Dewulf, in 1978. EC.79.59.1.

Haas

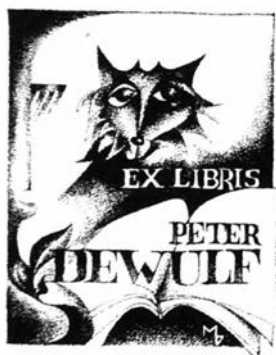
- B1. V is de eenheid van elektrische spanning, maar het teken praat vijfmaal op het ex-libris van Vincent Haas, uit 1982, als hulde aan de voornaam: met de oren en ogen en uitlopers van de snorrebaard van de haas; met de voetsporen van dit dier langs voor- en achterpoten; met de kanten van een rechthoekige harp, met de gespreide wijs- en middenvinger. De V eist verder de centrale plaats tussen de vier vlakken. Zo heeft Helmut Arndt niet de familienaam maar vijfvoudig de initiaal van de voornaam versierd. EC.83.89.13.
- B2. Helmut Arndt toont de familie Haas in een wondere ligging op een vierkant. Een vierband bestaat niet als woord. We dienen het uit te vinden om dit exlibris te omlijnen: vier hazen, één aan elke rand van het vierkant, centraal met de toppen van oren aan elkaar gesnoerd; vier hazen met elk één oor, en toch met twee, door dat van de buur te ontlenen. Op die basis en wijze is een soort spiraal enkel- en tweevoudig tegelijk. Bij elk dier hoort daarenboven een specifieke voorstelling: een dame met een lang gewaad en de letter M; een lokomotief van de trein die muzieknoden als stoom verspreidt, met de letter K op het tuig; een opgesmukt speelgoedpaardje met de letter E boven de pluim; een harp met de letter V op de snaren en noten in de lucht. Tweemaal alleszins een muzikale gebondenheid. EC.83.89.15.
- B3. Pam G. Rueter ziet een haas, wit en zwart getooid, vooraan in een landschap. Het dier steunt op de achterste poten om aan een bloem te ruiken. G.G. De Haas ziet zijn beeld sinds 1983 aldus in het land. EC.83.78.2.
- B4. Dezelfde artiest stelt de haas tussen enkele bloemen en planten. Hij zit lustig op de achterste poten, met omgewend hoofd. W. Haesebrouck is er gelukkig mede, sinds 1946. SN.74.10.29296.
- B5. Als een haas gehaast weer naar Juliaan Haest toont het dier op de kaft van een gesloten boek. Naar de mededeling van mevrouw J. Haest heeft klaarblijkelijk Marc Neels het exlibris getekend, ca. 1944-45. De tekst blijft dezelfde.
- B6. Maar de voorstelling is totaal gewijzigd in de tekening van Frank-Ivo Van Damme die een vluchtende *haas* toont, en op zijn tomeloze rug een naakte vrouw die intussen in een open boek aan het lezen is. (1975) Frank-Ivo Van Damme, Graficus, 17.

A23

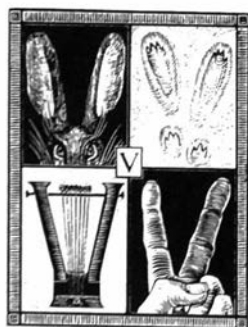
A22a

A24

B5

B1

Ex-libris-Vincent-Haas
1982

B6

B3

B2

- B7. Hoe komt een haas terecht in de zetel van Willy Lampe? En op welke basis is hij in een dik boek aan het lezen, met gespitste aandacht? Daar is alleen een stukje literaire kennis vereist. In der Nedersaksische tekst van het klasieke dierenepos *Reinaert de Vos* draagt de haas, zoals het thans nog in het Duits geschiedt, de bijnaam Lampe. Op dergelijke basis geldt een dubbele toespeling op de naam: de gebrilde haas leest in een werk van Wilh. Busch. Het werk dat als lezenaar dienst doet, draagt op de rug de naam Schiller. Werken die liever liggen, zijn van Scheffel. Geeft de eigenaar duidelijk zijn lievelingsauteurs te kennen, zoals het nog gebeurt op een exlibris? Of betreft hij er de humor bij? Wilhelm Busch (1832-1908) Duits humoristisch tekenaar en auteur, o.a. van Der. h. Antonius von Padua (1870), Die Fromme Helene (1872), schreef schijnbaar naïeve, maar verzorgde rijmpjes, een grappig relaas van gewone gebeurtenissen die diep levensinzicht weerspiegelen. Jos. Victor von Scheffel (Karlsruhe 1826 - 1886) is bekend door literair werk en studentenliederen. Johann Christoph von Schiller is beroemd als Duits dichter en denker. (Marbach 1759 - Weimar 1805). A.V.Z.62.
- B8. Een *drijver* is een persoon die het wild bij een drijfjacht opjaagt. Vanzelfsprekend komt in dergelijke omstandigheden *de haas* in het vizier. Hij strekt zijn poten tot aan de randen, als gevangen in een opgesmukt raam. De teksten EX LIBRIS en G. den DRIJVER, als een haas... terug aan... staan in contrast en symmetrisch tegenover elkaar. S.200.162. Nog een geval.

Konijn

- B9. De jager - of M. De Jaeger - is op jacht achter konijnen. Hij schrijdt over de boeken en achter hem, bij het laatste boek zit een *konijn* met gespitste oren. Hij is gewoon uitgerust, met het geweer in de hand, de weitas aan de zijde. Zijn leuze: *Ne s'étonner de rien*. Het konijn achter de jager... Geldt het een verkeerde wereld, op zijn manier? De twee witte boogstroken onderaan en het zwarte bovendeel vormen een zwaar contrast: de jager in het wit, die in het duister wil zien? De jager heeft immers meer dan één pijl op zijn boog. Op de weitas zijn een passer en winkelhaak aangebracht.

Muis

- B10. Een spel van *muis* en muis. Zeven dansen er rond een berg, een berg van zand die tot stand kwam op een open boek, en waar een vlag op de top zwaait. Bovenaan: MIJN BOEK. Jan van den MUYSENBERG. Lucien Bogaert leverde in 1977 de binding van de muisjes rond een berg van zand, op 'n boek. SN.77.52.14.

Bizon

- C1. De *bizon* of bultos is een ongewone situatie voor, in het *ipse fecit* van de Amerikaan Arthur Wellington Clark. Hij schikt drie beelden in scherp contrast: een jager in galop ver weg, een jager in de buurt van zijn prooi, het wilde dier, de bizon (in de hoek) in het nauw gedreven. Het gaat er volledig om schaduwbeelden. Wij zien de jager als ruiter. Hier krijgt de prooi de bovenhand. Dit boekmerk verdient aandacht als een Amerikaanse opvatting: de naam van de bezitter, en daaronder *bis book!* A.V.Z.106.

Bok

- C2. Een *sater* is een *bok*, gedeeltelijk althans. Hij stamt uit de Griekse en Romeinse sagenwereld, als lid van het gevolg voor de wijngod. Zijn spitse oren, puntige baard, borstelige haren, zijn staart(je) en vooral zijn poten doen hem op een bok gelijken. Hij is belust op dans en muziek, maar geil en kwelziek van aard. Victor Stuyvaert laat dr. E. Leboucq te voorschijn

B7

B8

B9

C2

EX - LIBRIS.
H. J. BOCKSTAL. C3

B10

C5

C3a

187

komen als een fluitspelende sater, met de kenmerkende poten en kop, maar in de sfeer van de nacht, met sterren en de maan. Intbl. 143.

- C3. H.J. Bockstal schakelt de *bok*, als gehoornd dier in, bij de opstelling van zijn heraldisch teken. Andere elementen wijzen op het lidmaatschap van O.S.J., Order of Saint John of Jerusalem. Het schild van '58 pronkt met de dubbele arend, een leeuw, een gelaat en een vijfvoudige ster.
- C3a. Henri van Straten schikt een *bok* in een medaillon voor René De Bock. Exlibriswereld, Amsterdam, 15 ('72) nr. 4, 385.
- C4. Mevrouw Jacqueline Verbist-Maanen graveert of etst werkjes vooral voor haar familie. Haar echtgenoot, Pierre Verbist, geboren onder het teken van de *steenbok*, krijgt dusdanig sterrenbeeld voor een huis met een boom. De neef Erik Maanen bekomt een sprekend exlibris, een maan met een menselijk gelaat erin, én de *kreeft* zijn dierenriemteken. In die zin krijgt een voorstelling een aansluiting met een van de sterrenbeelden, die (volgens menigeen) invloed (kunnen) uitoefenen op ons gedrag en karakter. Graphia 83.176-178.

Buffel

- C5. Een *buffel* en een *leeuw* leveren een strijd op leven en dood. In de gedachte van een dichter en de verbeelding van een tekenaar komen allerlei figuren en gestalten te voorschijn. Bij de naam *Keizer* of *Käyser* J.F. verschijnt een motto in de rand: *aut Caesar, aut nihil*, d.i. ofwel de keizer (caesar), ofwel niets. Alles of niets. De voorstelling van een strijd op leven en dood tussen twee dieren weerspiegelt het beeld. De leeuw blijft en blijkt op de achtergrond, in vergelijking met de onstuimige buffel vooraan. De kruin van een palmboom roept een exotisch klimaat op. Nico Bulder heeft de dieren in het kader van een keizer geborgen. A.V.Z.82.

Ever

- C6. Een ever of een wild zwijn is gevreesd om zijn slag tanden. Hier zit de kop van het dier gevat in de kromming van een hoorn, waarbij zich ook een fluit bevindt. Daarboven een vrouw met twee antilopen. De schoudermantel van de vrouw, Diana, zwaait als gevleugeld. Bladeren, bomen en een stralende zon. Onderaan M.T. Evers. Leo Muyldermans tekent dier, mens en natuurbeelden. SN.74.10.3215.
- C7. Een heraldisch exlibris uit de achttiende eeuw behoort toe aan Nicholas Bacon, niet de befaamde naamgenoot uit de zestiende eeuw. Een *everzwijn* troont bovenaan, in aansluiting met het woord bacon ofte hesp. English Encyclopedia Plate I.

Geit

- C8. De *geit* bevindt zich in de buurt van A. Degeijter, een knaap die bij een boom post vat en op een muziekinstrument speelt, terwijl een open boek voor hem op de grond ligt. Een zon of maan hangt hoog met scherpe stralen om zich heen, en buiten het kader rond de boom en het lichtende hemellichaam tekent zich een eenzame zeshoekige ster af.

Hert

- C9. Jeane de Hert neemt met een open boek in de handen, plaat§ op een *hert*, dat over een wijd open boek heenspringt. Een hoog opstaand gewei siert het dier. Op de achtergrond een gestileerde boom en een kasteel. In de rechter bovenhoek een zon, met donker binnenvlak en Scherp uitschietende stralen. Onderaan de naam van bezitster.

C6

C7

C8

C10

C9

C12a

C12

- C10. Het *bert* hoort als een legendarisch motief bij Sint-Hubertus, de eerste bisschop van Luik († 727). Hij leidde aanvankelijk een werelds leven aan het hof van Pepijn van Herstal. Tijdens een jacht zag hij een kruis tussen het gewei van een hert dat hij vervolgde. Aldus ontdek je talrijke voorstellingen van hem als jager, geknield voor het hert met het wonderbare kruis. Marius A.J. Bauer etste een exlibris voor een boekenliefhebber met de naam Hubert. Hij legt veelal het aksent op het midden van het beeld. S.200.30.
- C11. Wanneer en hoe drukt een dier een toestand van vermoeidheid uit? Een *bert* leunt achterover. De voorpoten zijn opgeheven. Het draagt een open boek, met donkere kaft, op de rug. Naast het dier een lage afsluiting. Rondom vierledige klaverblaadjes, als embleem van uitzonderlijk geluk? Bij de rechter lijn T H, voor Th. Heine, 1900. De tweelijngige rand rondom is langs de bovenzijde gevouwen, als voor een boek. S.D.33.
- C12. W. Knabe levert in 1922 een houtsnede voor Hanns Max Hirsch, met drie motieven: een man op de voorgrond, een *bert* met lang gewei achter hem, op de achtergrond een grillig, heuvelachtig landschap. De man neemt een eigenaardige houding aan, met de linker voorarm opgeheven, de rechter arm naar beneden. Het gewei van het hert reikt tot achter zijn schouders. S.D.49. Voor Emil Hirsch draagt het hert 'n boek.
- C12a. Edgard Van der Hertten verdient aandacht. Als kunstschilder tekent hij in het gelaat van de dame zijn echtgenote Angeline. De beginletter van de voornaam praat op de borst. De schoot toont een fototoestel, tuig van zijn vroeger beroep. Daaronder, in een schild nogmaals een hert. De vrouw strekt de armen beschermend uit over twee herten aan de zijkant, hun twee kinderen. Onderaan adres en telefoonnummer. Aldus kan een vorser alle gewenste inlichtingen inwinnen!

Os

- C13. Henny Lucas stelt op zijn boekmerk St.-Lukas met een gevleugelde os. De os komt van pas, omdat de evangelist vaak Kristus als zoenoffer voorstelt, als slachtoffer dat zich het juk laat opleggen. St.-Lukas begint zijn evangelie met het offerverhaal van Zacharias en de geboorte van Kristus: de kribbe in de stal, tussen de os en de ezel. Ongewoon is de speer in de hand van Lukas, die gericht is op een geopende muil. Aug. v.d.L. verzorgde de tekening. N.279.
- C14. Sam. Thedoor van Os krijgt in de loop van de zeventiende eeuw zijn exlibris met een drievoudige weergave van een ossekop in de eenvoudigste vorm: voorhoofd, één oog, twee ogen en -horens. André Vlaanderen bemerkt in de lijnen van de cartouche de vormen van de barok. A.V.Z.16.

Paard

- C15. M.C. Escher levert een linoleumsnede voor Tony de Ridder, in 1918. Het exlibris toont een ridder op een steigerend *paard*, met een staf in de handen. Stralen schieten van uit het middenpunt naar de rand, waar de naam T. de Ridder is weergegeven, en een acrostichon: *Toom dit ros! Leven en werk van M.C. Escher*, Amsterdam, 1981, catalogus 25.
- C16. Een *ridder* wordt een man, niet door een gewone levenswandel, zonder slag of stoot, want er is een ridderslag vereist om je te laten opnemen in de ridderstand. Hun spel is een toernooi, een steekspel, waar de ene ruiter de andere uit het zadel poogt te lichten. Daar komt dan een *paard* van pas. Daardoor geschiedt het, dat de ridder vaak te paard wordt voorgesteld. Het gebeurt ook met de familie De Ridder, maar het ros schijnt naar de tekening van Victor Stuyvaert in de lucht te hangen, want het raakt slechts met de achterpoten de laatste van de letters: ex-libris. In elk geval blijkt de ridder deel te nemen aan een toernooi, zonder beeld van de tegenstrever.
- C17. Wanneer een ridder op een *paard* mag roepen en zitten, hoeveel te meer

C13

C14

C21

Ex libris Annette De Reytere.

C17

EX LIBRIS

G.B. JAGTMAN

C19

C22

EX LIBRIS GUY DE REYTERE

een koning dan. Het ligt voor de hand, dat een koning (of een persoon met deze naam) te paard rijdt, en nog veel meer, wanneer hij Drykoningen heet. Het gebeurt niet vaak. Akkoord. In dergelijk geval mag hij zich zelfs *drie* paarden veroorloven.

H. Duys tekent de drie vorsten, dicht bij elkaar, opgesmukt, met hun geschenk in de hand, een vaag paleis in de verte achteraan, en sterren in de rechter bovenhoek. 1945. S.200.8.

- C18. R. de Landtsheer brengt natuurlijk te *paard* een bezoek aan zijn land. Victor Stuyvaert ziet hem haast als een soeverein, want aldus klinkt de volwaardige titel. Landsheren waren soevereine regeerders in een periode, waarin aanvankelijke ambtenaren, als graven en hertogen, door de uitbreiding en de erfelijkheid van hun ambt ruimer macht verwierven en vorst geworden zijn. Bij dergelijk type hoort een paard. Intbl. 62.
- C19. G.G. Jagtman gaat te *paard* op jacht, niet op zoek naar gewoon of klassiek wild, maar tegen de dood. Hij beschut zich met een schild, waarop zijn leus prijkt: *venor fortiter*. Ik jaag moedig. Zijn ros vertrappelt met de voorpoten een geraamte, Pietje de dood, die zijn zeis op de grond liet vallen en ze niet meer kan grijpen.
In de linkerbovenhoek de zon, waarvan de stralen ver wegschieten. N.G. 242.
- C20. Een *jager* gaat op jacht. Zo lees je de eenvoudigste verklaring. Vaak beschikt hij over een paard, een rijpaard dat uitstekend springt en uitmunt door uithoudingsvermogen. Zo ontdekken we Luc. De Jaegher zelf in een bos, als een hoofse heer *te paard*. Er zweeft een boek door de lucht; op de voorgrond baden waterjuffers ofte gevleugelde meisjes. Graphia 83.158.
- C21. De familie De Reytere rijdt te *paard*. De naam verklaart het. Rijden betekent immers in eerste instantie zich zittend op een dier voortbewegen, maar over het algemeen geschiedt het te paard. Wie krijgt de klemtoon? Het dier of de ruiter of krijgen ze alle twee ongeveer een gelijkwaardige aandacht? Annette De Reytere vertegenwoordigt een muzikale prestatie, want ze trekt in een notenbalk, als noot de toekomst tegemoet.
- C22. Guy De Reytere begeeft zich in een andere richting, met *de weegschaal* van de rechtbank in zijn hand, een ridder in dienst van het gerecht. Victor Stuyvaert heeft een helle tegenspel geleverd, in de strenge wisselwerking van licht en zwart voor de voorstellingen.
- C23. Volgens de traditie hebben de Grieken en de bewoners van Troje de Trojaanse oorlog gevoerd ca. de dertiende eeuw v. Kristus. De helden kampten reeds tien jaar, zonder dat een zege in het zicht kwam. De Grieken bouwden ten slotte een reusachtig houtachtig paard en borgen er strijders in. Ze begaven zich aan boord en verlieten 's nachts de kust. De Trojanen waren in de waan, dat de Grieken teruggevaren waren naar hun land en beschouwden het paard, naar de uiteenzetting van Sinon, een Griek, als een geschenk voor de godin Athena in de stad. Het paard werd in de stad gehaald. Gedurende de nacht daarop verlieten de Grieken het paard en openden de poorten voor de Grieken die waren teruggekeerd en de burcht veroverden.
De Vlaamse naam De Troyer krijgt een band met een beroemd paard uit een beroerde oorlog, in de voorstelling van Victor Stuyvaert.
- C24. De naam Stalpaert kan je splitsen; de stal wordt een omsloten en overdekte ruimte, als onderdeel van een hoeve; het *paard* krijgt er vele kansen. Maar je kunt de inspiratie ver gaan zoeken, bij de Grieken en hun velerlei verhalen, vervat in de mytologie. Pegasos treedt er in op, een *geveugeld paard*. Het verschijnt als het ros van de muzen. Door zijn hoefslag deed het de bron Hippocrene (Hengstebron) ontspringen op

EX LIBRIS
ER WAS EENS
EEN...

STALPAERT
HERVE

S E T O L A A A

de Helikon, een berg in Griekenland die aan de muzen was gewijd. Pegasos geldt als het ros, waarop dichters de werkelijkheid ontvluchten. Hervé Stalpaert ziet een deel van zijn naam gevlochten in een oude vlucht.

- C25. Een boer is een persoon van wie het bedrijf bestaat uit landbouw en/of veeteelt. Een landbouwer en een veehouder zijn niet noodzakelijk een zelfde figuur. De uitdrukking... *en de boer... hij ploegde voort...* omvat de twee figuren... het paard dat weg en weer door het land gaat... en de landman met de ene hand aan de ploeg en het leizeel in de andere hand. Aldus verbeeldt J. Flameng de persoon Eugeen van Autenboer, de rusteloze vorser, in voortdurend speuren... met de Sint-Romboutstoren van Mechelen, de stad waar hij geboren is, wazig op de achtergrond, en een knotwilg met een Onze-Lieve-Vrouwkapelletje langs de zijde. De takken van de geknotte wilg vormen de elementen van een witte kroon in de zwarte band van de bovenkant. Is het paard even belangrijk als de landman, zoals een volkse filosoof eens verklaarde?
- C26. Een *paard* kan van pas komen bij je werk, maar de tekenaar dient het keurig te schikken. Nico Bulder levert in 1936 een boekmerk voor ir. A.H. Shelling, een waterstaatsingenieur. Hij schakelt daarvoor dan een waterpaard in, gestileerde golfjes en zeewier. Op deze basis en wijze is het ook een persoonlijk merk. S.200.51. Herinnert het waterpaard aan de Romeinse zeegod Neptunus?
- C27. Een *pony* is een klein *paard*. Het woord leunt aan bij ponnet, en bij die klank komt er een paard te voorschijn, in de geest en het penseel van de artiest André Vlaanderen die een boekmerk tekent voor Charles Ponnet. Een paard of paardje steigt in een donkere cirkel. Het helle profiel van het wilde dier tekent zich scherp af. De vlakken, rechts en links en onderaan van de benedenkant zijn symmetrisch juist haast, gevuld met boeken. André Vlaanderen tekende het boekmerk in 1944.
- C28. Sint-Martinus rijdt gewoonlijk te *paard* en trekt de aandacht, omdat hij met zijn zwaard zijn soldatenmantel in tweeën snijdt, om een deel te schenken aan de haveloze bedelaar op de grond. Dat tafereel treft U aan op menig schilderij en op vele prenten. Paul Grégoire tekende het toneel voor Martin en Jo Ramselaar, zodat in dit geval de voornaam de inspiratie voor het geheel levert. S.200.85.
- C29. De verwanten van Geo Van Yper wonen sinds lang in Antwerpen. Bij het ontwerp van zijn exlibris wenst hij de stad Ieper er bij te betrekken; zo belandt een zicht of deel van het verre Ieper in de havenstad, langs de naam; Sint-Joris met zijn *paard* hoort erbij door de voornaam. Sint-Joris bekampt gewoonlijk de draak, een verpersoonlijking van Satan, maar de sint zit immer te paard tijdens de kamp. Voor- en familienaam gaan allebei aan het spreken.
- C30. Sint-Martinus treedt op, *te paard*, voor de Groninger universiteit, als Romeins veldheer die zijn mantel in tweeën snijdt voor een bedelaar. Op de achtergrond gebouwen van de universiteit, de kleine en grote toren, het wapenschild. Achter de gebouwen delen van een cirkel met stralen als van een nimbus. Tekst onderaan: St. J. MARTINI. Neuroloog - psychiater. 1892 - 19XX. G.N.332.

Ram

- C31. Woorden vertegenwoordigen soms vele begrippen. Zo wijst het oud-Germaans *weert* op *ram*. Het hoofd van de schapenkudde pronkt met sierlijk gekrulde horens. Charles de Weert ziet zijn beeld in een mooi halfroond, maar daaronder straalt een zware lijfspreuk: *Amicus Plato, sed magis amica veritas*. Plato is mij lief, maar de waarheid nog meer.

C33

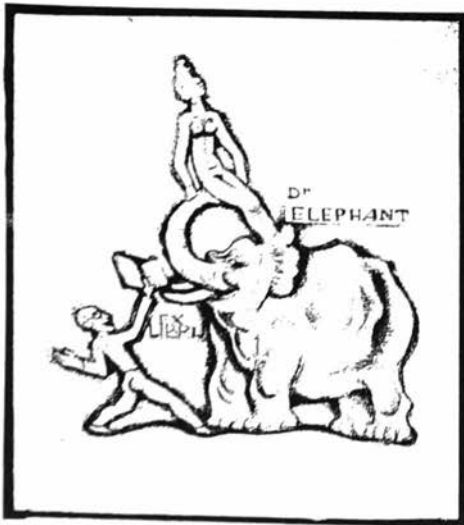
C34

C31

C33a

D1

C32

Bij de kop van het dier komt nog een schrijfveer en een gezegeld perka-
menten dokument. Die elementen wijzen op het ambt van de eigenaar:
een notaris! Onderaan, rechts: André Vlaanderen. Links: 1942. A.V.LIV.

Ree

- C32. De sierlijke en slanke *ree* springt in de bergstreek van de ene top naar de andere en blijkt boven het aardrijk te zweven in gestrekte lijn. Pam G. Rueter tekent de naam Rhebergen in de voet van de bergen en laat er golfjes voor kabbelen. SN.74.10.29446.
- C33. André Vlaanderen ziet de *ree* met het statig gewei, statisch, bewust van zijn schoonheid, op de top van een berg, tussen andere toppen. Cirkel-lijnen trekken alom het dier nog meer in de hoogte. Rhebergen aan-
schouwt zijn naam in twee sprekende delen in 1952. SN.77.17.1076.

Schaap - Lam

- C33a. Dr. W.J. Schaab en het beeld reusachtig tegen een boom. NG. 479. Lam in landschap, van V. Stuyvaert voor W. Lammens.

Stier

- C34. De Engelse naam Turnbull wijst op een man die een stier neerwringt, zoals Herakles of Herkules in een van zijn heldendaden. Hij moest o.a. een stier vangen op Kreta. Geldt het dit avontuur hier? Een man, gekleed met een mantel over de schouders en rond de leden, blootsvoets, houdt de stier bij de horens en zal hem dra vellen... Grillige lijnen tekenen dier en mens. Bovenaan een tikje ongewoon: e - libris, i.p.v. ex-libris. Onderaan een Latijnse spreuk: *Fortuna favet audaci*. Het lot begunstigt de stoutmoedige. Walter Crane leverde de houtsnede. Een dubbel kader, én voor de kamp, en voor het geheel. S.E.41.

Olifant

- D1. Dr. Elephant of *olifant* bevindt zich als temmer in gespreide stand voor een indrukwekkend dier en houdt het een groot open boek voor. De olifant houdt met zijn slurf een naakte vrouw in de hoogte. Boven het dier: Dr. ELEPHANT. De gebilde geneesheer(?) en de vrouw roepen de sfeer van een circus te binnen. Een tekening van Michel Fingesten, Duitsland. SN.74.10.16712. Zie A17.

Dolfijn

- E1. Een *dolfijn* geldt als een miniwalvis met een duidelijke rugvin. Het dier vormt een fijne boog, in realiteit, en op de achtergrond op de ezel van de schilder. Tweemaal hetzelfde beeld in één blikveld. Piet Janssens tekent het zo sprekend exlibris voor Willem Dolphyn. SN.75.172.14.

Arend

- F1. Een *arend* neemt plaats op de zijkant van een stok, het bovenste stel van een anker, waarvan de twee boogvormige armen onderaan de scheidingslijn van horizont en zee merken. De arend domineert de lucht met asymmetrisch gespreide vleugelen. Wolken zweven in de lucht. Een zeilschip is in het zicht; meeuwen vliegen her en der, ver weg. Zee en lucht vormen de aantrekkingskracht, maar het anker rust op de welving van de wereldbol, amper zichtbaar. De arend met zijn snelle vlucht en scherp gezicht stijgt verheven in de lucht, boven land en zee. Een dolfijn spant een boog in iedere benedenhoek; tussen hen een banderol met de kenspreuk: *nil desperandum*, niet wanhopen.

WILLEM DOLPHYN

F1

A19

De arend blijkt haast het heelal te overspannen, maar de kenspreuk en het anker vormen het signet dat de eigenaar van het exlibris voert. Hij stamt uit een familie van gezagvoerders op zee, treedt op als uitgever van technische werken op het water. In de rechter benedenhoek: André Vlaanderen. 1942.

- F2. Een *arend* leunt tegen de rug van een naakte vrouw aan, terwijl ze schrijlings plaats neemt op een vos. Frank-Ivo Van Damme bindt twee dieren rond Jos Aernout, in 1959. SN.74.10.1486.
- F3. De *dubbelkoppige adelaar* komt veelvuldig voor in de heraldiek. Het oude graafschap Ename, nadien aangeduid met de naam van graafschap *Aalst*, hing af van het keizerrijk Duitsland, terwijl het overige deel van Vlaanderen van Frankrijk afhankelijk was. Die leenroerige toestand komt tot uiting in het blazoen: een opgericht zwaard tussen Vlaanderen en het rijk, d.i. tussen de leeuw en de dubbele arend.
V. Van Aelst vindt het vanzelfsprekend, dat zijn naam tussen het gevest en de twee schilden praat. Hij vereenzelvigd zijn naam met die van de stad.

Gier

- F4. Het kenmerk van de *gier* als valkachtige dagroofvogel is zijn onbevederde kop. De tekenaar heeft die biezonderheid uitstekend weergegeven, evenals de gedaante van het dier. Dr. P. de Gier ziet het dier als dé klemtoon; de slang met de staf krijgt een bijkomstige rol. S.N.167.

Uil

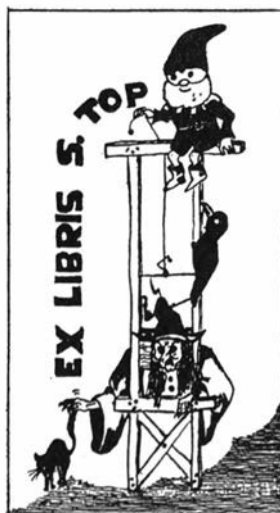
- F5. Hugo de Zitter - Huylebroeck wenst een *uil* als gezelschap, als hij zich in een boek verdiept, en tegelijk op boeken zetelt. Bij de uil neemt tegelijk een leeuw plaats, maar dan in een schild, in aansluiting met zijn gebondenheid aan Vlaanderen. Fernand de Keulenaere schikt dat zo.
- F6. Een *uil* kijkt alle kanten uit, met en zonder spiegel. Als Uilenspiegel vertolkt hij menig zinnebeeld. Wat gebeurt er, wanneer het woord *duik* en duiken opduikt? René Duyck poogt zich als uil te verduiken, in en achter een spiegel. Zijn kop zit in een spiegel gevangen en zijn ene vleugel is een spiegel geworden. Het wordt lastig als een uil zich gaat *verduiken*, om het geheim te ontfutselen. Duyck heeft er de naam Duc voor gekozen, in 1975.

Specht

- G1. Anny Verspecht zet haar naam luister bij, met het optreden van twee *spechten* rond een boomstam. Hun lange, scherpe snavel hakt op de schors. Wij kennen zwarte spechten met een rode kuif, en andere met groen op de rug. Het exlibris schittert in twee kleuren, donkerbruin voor de dieren en de kruin van de boom, groen voor de stam en de naam. De stam is in twee delen gesplitst, een kant met levenssappen tot in de grond, een andere kant die weinig of niet leeft?
- G2. Ulrich Bewersdorff vult bijna de helft van het vlak met de kop en de borst van een *specht*, terwijl naakte takken van bomen en hoekige lijnen een systematisch kerven kunnen oproepen. Irmgard Specht ziet rechtstreeks zijn beeld en naam, tesaam. SN.74.10.16135.

Kraai

- H1. De *kraai* hoort erbij, vermits het dier vervat zit in de naam van Christiane Corneillie, de tekenares, de echtgenote van prof. Stefaan Top. De kraai hoort ook als attribuut bij de heks; aldus komt het exlibris met andere elementen in het kader van het volksverhaal en de bendevoorming.
- H1a. André Vlaanderen tekent de *kraai* hoog in haar nest, op een wijdgetakte boom voor Julien van Craeyelynghe. 1945. Boek en Grafiek, '46, 5.

Mees

- H2. Een *mees* is ver van alledaags, maar gewoon als je de naam Fokko Mees draagt. Deze etsen en houtsnijder verwierf bekendheid met het eenvoudig merkje, het meesje dat hij voor zichzelf heeft gemaakt. S.200.129.

Merel

- H3. Een zwarte *merel* krijgt de klemtoon, op een lichte tak; op de achtergrond een kerkgebouw en een stralende zon. Achter en boven de vogel in de rand van een boog *Cantate domino canticum novum*. Zing voor de heer een nieuwe lied. Frans Lasure bindt de motieven samen voor Roger Meirlaen. SN.74.10.3109.

Raaf

- H4. De *raaf* van dr. M. Raeven neemt bijna de hele tekening in beslag. De witte vlekken of vlekjes op het lijf, de witte strepen in de staart en vleugel, in de poten maken het dier donker en een tikje lichter tegelijk. De slinger van de slang rond de bek komt ongewoon over. De geneeskunde- en kunst boeit de geneesheer geheel. G.N.411.
- H5. Armand De Raeve blijkt in een drukkerij te presteren. Er staat een grote pers aan zijn zijde. Aan de wand van de pers staat de raaf, in een schildvorm gevat, waar ze op een inktrol plaats neemt. Achter de drukker een venster met boogvorm en ronde ruitjes.

Vink

- H6. Een vink kun je, zoals ieder dier, in allerlei houdingen en vormen zien. Mariette-Folders Stoops ontdekt ze in een witte cirkel, binnen de zwarte randen van een vierkant, bij een nest met twee eitjes en enkele takken. G. Vinck bemerkt het witte kader voor zijn beeld sinds 1945. SN.74.10.1857.
- H7. Gerard Gaudaen vindt de *vink* in gestrekte houding, met hoog opgestoken vleugels, terwijl ze haar naam en functie toevertrouwt aan een filmstrook, waar elk vak(je) de tekst herneemt. Het klimmen van wit en zwart verhoogt het stijgen van de vleugels. J. Vink krijgt dit boekmerk in 1957. SN.74.10.1972.

Winterkoninkje

- H8. Het *winterkoninkje* dat als zangvogel hier in de winter verblijft, vindt zijn plaats op een tak die in een boek vastzit. Een tak met rijke fruitbloesem ook in de winter. Gerard Gaudaen ziet het lied van een winterkoninkje voor J.C. Winterink. SN.74.10.2127.

Kraanvogel

- I1. Een *kraanvogel* hoort bij de preevogels thuis, in de sprookjesachtige sfeer van het paradijs, want ook de naam paradijsvogel sluit aan bij deze familie. Ze leven ver weg, in Nieuw-Guinea; ze zijn wonder begaafd, want ze versieren hun nesten, leggen speelplaatsen aan, bouwen priëlen... Het ex-libris van Basiel De Craene sluit er bij aan, met de weergave van een harp, vol wit tegen een donkere achtergrond met sterren. Langs de onderkant van het driehoekig muziekinstrument stroomt water dat in een grillige waterval de naam van de letterkundige omkranst. De kraanvogel met een sierlijke staart en vleugels neemt plaats bij de snaren van het instrument en verwekt de indruk met zijn snavel te willen tokkelen... Luc De Jaegher tekende het werk in 1946. Dit exlibris vloeide voort uit een expositie van de Brugse Kring. Graphia 90.35.

Maraboet

- I2. Een *maraboet*(t) is een kropooievaar uit verre landen, Afrika en Azië, met prachtige staartveren. Dick Dooijes graveert in 1934 een exlibris voor zichzelf en beklemtoont de aandachtige rust die vereist is bij de lektuur. Hij vertolkt de rust in de typisch bespiegelende houding van de maraboet. Een voorbeeld van een enkelvoudig motief bij een artiest die zijn eigen droom en wens vertolkt. S.200.65.

H3

H7

H5

H8

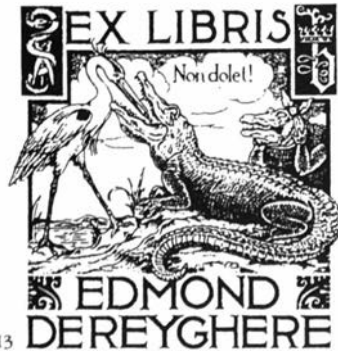
H4

11

H6

13

Reiger

- I3. De *reiger* (tandarts Dereyghere) schouwt in de mond of muil van zijn klant, een krokodil. In de lucht weerklinkt de uitroep: *Non dolet!* (Het doet geen pijn) Op de achtergrond een tweede krokodil met een geknoopte (neus)-doek om de hals. Gaat het om de verklaring van krokodilletranen, geveinsde tranen, i.v.m. gehuichelde pijn? In de linker bovenhoek de eskulaapstaf en een tang, in de rechter een gekroonde "b" die wijst op de stad Brugge! André Vlaanderen leverde de leuke zinspeling op de naam en het beroep in 1944. *Graphia* 90.38.

Ooievaar

- I4. Rie Knipscheer laat voor kinderarts D.C. Stoel een ooievaar in het licht van een driehoek aanlanden; in het donker daarnaast de eskulaapstaf met een slang, een bistouri of operatiemes met een hecht draad. Rechter- en linkerleugel tonen een symbolisch eindpunt. *A.V.Z.*52.

Steltvogels

- I5. Luc De Jaegher schikt steltvogels in een poel voor het boekmerk van Frans Vande Poel, in 1959.

Flamingo

- J1. Een *flamingo* is een indrukwekkende steltpotige vogel met een slanke romp, lange hals en kop. Snavel en ietwat zware kop en hals zien er op afstand uit als een valk. Op het exlibris van J. Flamant slingert rechts van de kop, naam en exlibris in een banderol weg, na een zwart inschakelen van een tegenbeeld.

Meeuw

- J2. De meeuw met 'Uyttendaele' verlaat het dal, op zoek naar zee. De IJzertoren, kerk van Massemen, haard: gebondenheid aan land, vroomheid, gezin. *Perge quo cepisti: voltooi je taak.* De letter U omgeeft het geheel als een trompet, waaruit de zon opdaagt. Fernand De Keulenaer schikt het zo.

Zwaan

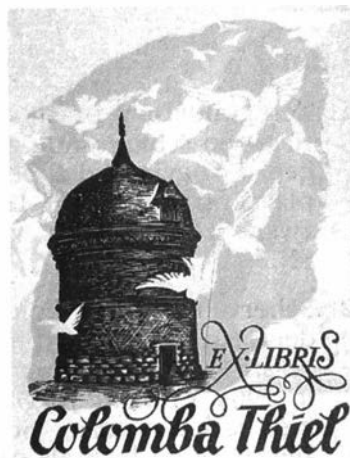
- J3. Een *zwaan* centraal in een speling en weerspiegeling van minigolven, links en rechts; achter haar een donkere boog die uitdeint in wiegende halmen, in haast gave symmetrie. Vooraan de naam AZ, naam van de bezitter A. Zwaenepoel. Werk van Victor Stuyvaert.

Jan van Gent

- J4. Herman Verbaere plaatst voor bioloog Jan Hublé de zwemvogel Jan-van-Gent in een silhouet van het Gentse Gravensteen.

Duif

- K1. *Duiven* vliegen rond een toren. Wordt het een *duiventil*? Waarom niet? De naam geeft er duidelijk aanleiding toe. Colomba laat geen twijfel bestaan. Thiel levert even last, maar de tekenaar uit Antwerpen die het werk gratis leverde, en dus de eigenaar geen inspraak gunde, vond niet veel verschil tussen i en ie, en aldus kwam vlug duiventil tot stand, als weergave en bindteken van voor- en familienaam tegelijk. Duiven komen van ver naar de toren neerstrijken.

- K2. De *duiven* hokken in een kot. Een inwoner van Zeeland met de naam H. *Duwekot* beleeft geen enkel vraagstuk voor een boekmerk. André Vlaanderen fecit lezen we rechts onderaan. Centraal een keurige *duiventil* met verre wolken, duiven rondom, duiven in de twee bovenhoeken; rechts onderaan het wapenschild van de provincie Zeeland, de bakermat van de bezitter, en als tegenstuk de beginletters HD gevat in een schild. Tussenin: DUVEKOT. Boven de naam: *ubi bene - ibi patria* - waar het je goed gaat, daar is je heimat. Een gevleugelde Mercuriushoofd schraagt het geheel. Links onderaan: MCMXLIV. 1 × 1. A.V.CXXVII.
- K3. *Duiven* treden aan als symbool van liefde en oprechtheid; het koppel, een doffer en een duif verheerlijken de huwelijksvrouw. Ze gelden als de bode van trouw. Een postduif is boodschapper. De familie Minnebo ziet in de twee duiven boven de twee gestroomlijnde boeken, de bo of bode van liefde van minne. De naam leeft tweemaal als beeld in de dieren. 1 × 1.

Haan

- L1. Een goudfazant praalt en straalt als een goudlakense hoen met fijne lange staart en schitterende gekleurde veren, die de bepaling goud rechtvaardigen. Er bevindt zich een kunstenaarsschild in zijn buurt. De vogel neemt plaats op een burijn. Langs de zijkanten en bovenzijde uitsparen van wit of zwart, zoals je het verkiest. G. Gaudaen heeft het zelf zo gewild. SN.74.10.2893.
- L2. Scherven brengen geluk. Verzamel ze zorgvuldig. De kruik is voor een deel aan stukken. De haan pikt naar de brokken. Gerard Gaudaen tekent de spreuk in het Latijn en de *haan* in glans en glorie voor Karel De Cock, in 1964. *Colligite fragmenta ne pereant*. Verzamel de stukken, opdat ze niet verloren gaan. "Scherven brengen geluk" weerklinkt regelmatig als zegswijze en leeft als opvatting in het volksgeloof. SN.74.10.2220.
- L3. Snelheid met een sportwagen kun je op velerlei manieren aanwijzen, met de lijnen van de wielen en het voertuig. De *haan* vooraan drukt lust en rust uit tegelijk. Bij de naam Albert Lecocq bemerk je het mercuriusteken: een gevleugelde staf waaromheen twee slangen kronkelen. Urbain Wernars liet de auto razen, met de haan in top, in 1923. SN.76.7.531.
- L4. De *haan* bevindt zich op de achtergrond, maar op de hoogte, van ver zichtbaar. Hij vormt immers een vast symbool in het leven van Sint-Pieter, hier bij de naam van Cecile Pieters. De sant knielt aan de voet van twee zware stammen. Op de achtergrond kraait de haan, in herinnering aan de woorden van Kristus tot Sint-Pieter: *Eer de haan tweemaal zal gekraaid hebben, zult u mij driemaal verloochenen*. M.v.C.XVIII exlibris, 4, map 2. Dit exlibris komt ook aan de beurt bij de religieuze reeks.
- L5. Een dirigent zwaait met de armen om zijn orkest te leiden. Een *haan* zwaait met zijn vleugels, als hij dirigent wordt. Dat geschiedt, met de vaardigheid van Gerard Gaudaen voor Louis Lecocq in 1960. De vogel bevindt zich op de top van een ionische zuil. SN.74.10.2075.
- L6. Emiel Hoorne ziet tussen een reeks stippels het profiel van een *haan*, voor kop en hals en bovenlijf. Frits Haans pronkt ermede. SN.79.80.1.
- L7. Een *haan*, helemaal rechtop, staat als op één poot, wit op zwart. Bovenaan *Peristamque vincam*. Ik zal volhouden en zegevieren. Onderaan, als in een halve cirkel: ExLibris Dr. HRM de HAAN. Er gaat een fascinerende indruk uit, van de lichtende haan op het donker vlak. G.N.168.

L6

L2

K3

L1

L4

L3

L5

L10

- L8. Drie cirkels raken elkaar; in het snijpunt bevindt zich de *haan* van dr. Alb. De Haene; in de laagste cirkel en even in de linkse is de slang gekronkeld. De kop van de haan met de hoge kam blijkt te triomferen. In de linkse cirkel glijdt langsheen de rand de leus van de geneesheer: *miseric succurrere disco* - ik leer de ongelukkigen ter hulp snellen. De sierlijke letter b met de onderste vorm buiten het geheel wijst op de stad Brugge. Tekenaar André Vlaanderen.
- L9. Op de bovenrand: EX-LIBRIS, onderaan met uitgespaarde letters: Dr. B.J. DE HAAN. Centraal een haan, donker op witte achtergrond, op één poot, in de andere opgeheven poot een kelk met een silhouet van een slang die erin schouwt; aan de benedenrand een lijn van de opgaande zon. De haan als beeld van licht en de dageraad, en van de geneeskunde tegelijk.
- L10. De graficus Hermann Huffert (Huff) tekent voor dr. Thomas *Frühaufl* (*vroeg op*) twee dieren bitsig tegenover elkaar: *de haan*, het dier dat vroeg op staat, in gespannen houding, opgeheven veren en kam, met lange tong, tegen de kronkelende slag met een gespleten tong. De tekst bevindt zich op een band tussen de dieren, maar slingert even om de slang. De slang kronkelt rond de eskulaapstaf. S.N.76.18.
- L11. Een ovale lijst in een rechthoekig kader omvat drie gegevens: onderaan een muur met de kenspreuk van de bezitter: *je pense à la lumière et non pas à la gloire*. Ik denk aan het licht en niet aan de roem; in het middenvlak de haan met opgeheven kop en pralende staart, voor een vlak landschap met een paar torens, ver weg, van de stad Amersfoort, de woonplaats van de eigenaar; op de achtergrond de opgaande zon aan de kim, met hoog opschietende stralen tot aan de bovenrand. In de bovenhoeken een zonnebloem, als symbool van zon (de dageraad) en het licht (de spreuk) tegelijk; in de benedenhoek een hanekam, symbool van glans en glorië. In een uitgespaard kader: *Exlibris H. Th. Cox*. Onderaan centraal: André Vlaanderen, del. bij de hoek: 1912.
- L12. De *haan* tekent schrik in de ogen. De kopelementen komen op en top tot hun recht: kam, bek, scherp oog, lel of onderkam. Pam G. Rueter laat de kop voor Frits Haan dubbel tot zijn recht komen. SN.74.10.29025. Dezelfde artiest tekent voor dezelfde boekenliefhebber een haan van kop tot staart en tenen, waar uiteinden zwaar in het zwart zitten en het middendeel wit gevlekt blijft. Is de blik in dit geval verbaasd? SN.74.10.29293.
- L13. Een *haan* kent als meervoud hanen. Haans als meervoud klinkt ongevoel, maar Frits *Haans* vindt het heel gewoon, dat een ietwat rudimentaire voorstelling zijn exlibris tooit, met zware weergave van de uitwassen op de kop; de getande uitwassen lopen door naar de bek... driehoekige blokjes sieren de borst... alleen het bovendee van het dier komt aan bod. Cees Andriessens heeft tekst en voorstelling in een ander kader gestopt.
- L14. In een ovaal kader, met dubbele omlijsting, straalt een *haan* van top tot tenen opgesmukt, met krollen en lintjes. Sonia Haentjens heeft het eigen beeld zo getooid. EC.81.20.66.
- L15. Velerlei motieven in een rechthoekig kader: driemaal een heraldisch vormgeving, centraal en in de twee onderste hoeken; bovenaan in een halve boog bloemen en bladeren; langs de zijkanten enkele boeken en de gesplitste datum: 1910. Centraal een steigerend paard in zijdelingse houding, en een *haantje* in een schild; in een schild in de benedenhoeken een beer en vissen. Tekst onderaan: Karl Hähnlein. SD.19.
- L16. Een braadpan is geschikt om allerlei vlees in te braden, uitzonderlijk staat er een *haan* recht in weergegeven. Jozef de Cock zet de gestileerde haan centraal in de braadpan, op een drietal houtblokken. Werk van 1973. Exlibris is sober vervangen door *boek*. SN.77.89.1.

L7

L6

L8

L15

L12

L14

Hen

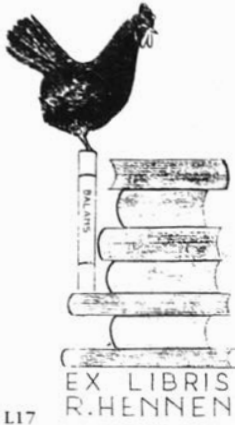
- L17. Een *ben*, gewoon op een rand van een recht opstaande boek, met het woord balans op de rugzijde, bij een stapel(tje) van zeven boeken. Eenvoud en veelvoud tegelijk. André Gastmans stelde de stapel samen, met de kip op kop. Een hen voor de bezitter, R. Hennen. SN.75.120.8.
- L18. De *kip* bevindt zich in het midden van een veelvoudig raderwerk. Vijf witte lijnen sieren als een boogmotief het hele lijf, van de kop tot de staart. In de vier hoeken een kleine cirkel met een witte lijn in een donker middenvlak. Th. P.J. Kipp telt niet mee verwanten inzake naamgeving en voorstelling. A.V.Z.64.

Pauw

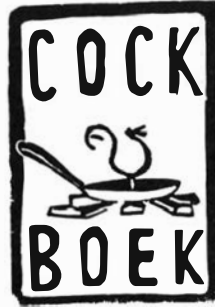
- L19. Voor F. Pauwels - Van Severen schakelt Luc De Jaegher in 1946 een *pauw* en een boek in, voor het boekmerk. Graphia 83.166.
- L20. John Dix plaatst de *pauw* haast op de nok van een woonst, waar een vrouw het hoofd uit het venster steekt en waar een man aan de zijgevel plaats neemt en in een boek leest. De pauw troont er hoog met de luister van zijn veren. In de hoek de schijf van de maan. Langs de linkerzijde: A. Leroy-De Pauw. SN.74.10.1810.
- L21. De ceder roept een uitheemse sfeer op. De immer groene naaldboom spreidt zijn zware takken laag rondom. Een ceder vult de rechter bovenhoek en de bovenlijn. Onderaan centraal een *pauw*. Rechts daarvan leest een vrouw, gezeten in een zetel, in een open boek. Een afsluiting met zuilen verdeelt het vlak. Op de achtergrond een landschap en wolken. In de linker hoek vooraan bloemen. Georges Nauwelaerts zag de pauw in dit enig kader voor René De Pauw. SN.78.7.299.
- L22. Een *pauw* wandelt of schrijdt plechtstatig langs de benedenkant van een rechthoek. Een naakte vrouw met een mandje druiven in de handen vult het midden- en bovenvlak. Langs de rechter rand een gestileerde boom met klaver- en cirkelmotieven. SN.76.7.375.
- L23. Mirjam Lapauw herhaalt viermaal voor zichzelf het beeld van de *pauw*, met de gespreide staart in een cirkel gevat, tweemaal in een ander formaat. Werk van 1981. EC.81.20.95.
- L24. Annick Pauwels tekent voor zichzelf een *pauw*, uiterst gestileerd, in een ovaal kader, als in een ei. De staart vult drie vierden van het beeld, met een klein lijfje en opgesmukte kop. SN.77.52.133.
- L24.a Jan *Pauw* toont zijn exlibris (met een omgekeerde e), symmetrisch met de waaiervormige staart in dertien stralen met een lichtpunt. Wendingen, maandblad voor bouwen en sieren van architectura en amicitia, Amsterdam, 10de nr., 5de serie, 1923, gewijd aan exlibris van Nederlandse kunstenaars, toont p. 10 deze prestatie van Joan Colette.

Vogel(s)

- L25. Theo van Hoytema brengt een *vogel* in een wirwar van takken in een cirkel; een dubbele kader seint de spreuk: *Elke vogel zingt zoals hij gebekt is*. In de hoeken van een vierkant de funktie van de lito, en onderaan de bezitter: Hugo Vogel. S.N.38.
- L26. Sint-Franciskus leeft omgeven van *vogels*. Franciskus van Assisi (1182-1226), met zijn feestdag op 4 oktober, stelde vast, hoe de vogelen zich rond hem schaarden om zijn woord te aanhoren, want hij spoorde hen aan om hun schepper te loven. Ze verwijderden zich pas, nadat ze zijn zegen ontvangen hadden. Hetzelfde geschiedt met de vissen. Het exlibris van Tranquillo Marangoni sluit aan bij de voornaam: Francescano de Consuelo Gomez. S.N.76.28.
- L27. Een vogel vertoont velerlei gedaanten; sommige geven een spookachtig

L17

L16

L18

L20

L21

G. NAUWELAERTS

L24

L22

uitzicht. Krijgen dergelijke types de voorrang bij Walter und Margarete Vogel? Zo schetst Rolf von Hoerschelmann het in 1921. S.D.73.

Haring

M1. Een *haring* komt centraal te voorschijn in een cirkel, met de eigenaardige schedel en schoudergordel en borstvinnen. Op de achtergrond een landschap, kerktorens; vooraan een open boek en de staart van de haring, midden golvende lijntjes. In de band van de cirkel de naam C.M. HARING - EX LIBRIS. Pam G. Rueter speelde dat beeld klaar. SN.74.10.29301.

Snoek

M2. De vraatzuchtige *snoek* vertoont een platte kop. De benige delen blijken met tanden bezet. De snoek vult drie zijden van het vlak, en leest, gebrild, in een boek. Gerard Gaudaen tekende snoek en boek in één golf en gleuf voor Marnix Snoeck. SN.74.10.2377.

Vliegende vis

M3. De dieren die vliegen, bewegen zich voort dank zij hun vleugels. Het vliegend paard Pegasos uit de Griekse sagenwereld treedt in deze bijdrage op, blz. 194. Daar zijn *vliegende* draken en een eekhoorn, ook *vissen*. Het zijn weekvinnige vissen met zeer ontwikkelde borstvinnen en komen voor onder de keerkringen. Michel Fingesten stelt de eigenaar van het boek als een dierentemmer voor die, met wijdopen mond en met een zweep in de hand, een gedrilde vis(?), uit een bokaal haalt en door een hoepel doet springen. Bovenaan de naam van de bezitter: John Fisher. De bokaal staat op een zuil met bloemen in het kapiteel die door schacht en base-ment een Griekse lijn oproept. Michel Fingesten tekende het vertoon.

Meivis

M4. De *meivis* stelt zich niet tevreden met één naam en heet ook: geep! Een lange, snavelvormige bek steekt ver uit voor een lang, afgeplat lichaam. Onder- en bovenkaak van het dier verschillen. Vijf voorstellingen schieten voorwaarts, een met de familienaam Meyvis, een met de voornaam Jacqueline. Lea Goovaerts bracht ze in beeld, in 1980. EC.81.20.64.

M5. Een *vis* zie je niet, maar wel de visser met de lijn aan de hand, die vissen in een boek aan het tekenen is. De man neemt als zitplaats drie boeken; de lamp naast hem neemt een vreemdsoortige post in. Theo Casteels tekent het eigenaardig leven van E. Devisscher. SN.75.66.7.

Vis

M6. Nomen est omen. Een naam is een voorteken, of een verklaring voor een karakter. Waar breng je de gedachte en het gedrag van *koen* onder? Wie leeft er onversaagd? De schipper speciaal. Daarom wagen we het dit exlibris bij de naamgeving aan te halen.

Hendrik Decoene ziet zichzelf in een boot en is de vangst aan het inhalen. De blimsem slingert door de lucht en wijst erop hoe onvervaard de schipper blijft. In zijn net en in zijn boot liggen... boeken! Dienen we ze in de symboliek van het geheel niet als *vissen* te bestempelen, in het net bij de boot?

Salamander

N1. Een *salamander* hoort bij de dieren die een orde der tweeslachtigen vormen. Zijn ronde of zijdelings samengedrukte staart en naakte huid hielp wellicht vroeger de voorstelling ontstaan, dat hij in het vuur kon leven. Hij wordt beschouwd als een (on)dier dat vlammen spuwt. Heeft Leon Eygelshoven deze ongewone gave willen uitbeelden, met de brandende houtblokken en de flikkerende vlammen rond het dier? La Salamandre ziet zijn naam veelvormig kronkelen. SN.77.17.4999.

L.25

M2

L.23

L.27

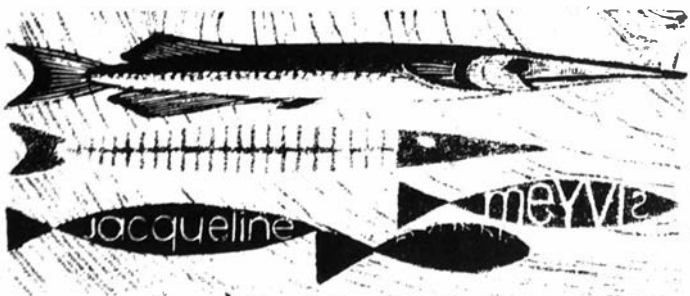

M1

M3

M-4

L.26

Steur

- O1. De ingenieur met de naam G.G. *Steur* ziet in de hand en de geest van de ontwerper Harry Corvers de langere, lekkere vis met witte buik en slurfvormige snuit kronkelen op de doorsnee van een cirkel. De glansschubbig vis glijdt als een langwerpige S over een (wereld)bol. Stammen glijden langs de rand omhoog om elkaar met de bladeren te raken en centraal onderaan bemerk je een afgeknotte stam. S.200.57.

Slak

- P1. Verlatijnsen of verlatinizeren van de naam geschiedde menigmaal in vroegere eeuwen. Artiësten denken er thans nog wel eens aan. G.A. Brender snijdt in 1920 zijn exlibris in hout. *Murex Brandaris* is de Latijnse naam van de *slak*, waarvan het huis is afgehaald en is de wetenschappelijke naam van de *brandboren*. Deze afbeelding ziet de kunstenaar in verband met de naam van de vader en moeder: *Brender à Brandis*, in aansluiting met *brandaris*, en van de moeder: *Van Hoorn*. Brandhoorn is een eenvoudige en in deze zin ideale binding. Het getal 19.. biedt gelegenheid voor de invulling van het jaar, waarin de artiest het boek koopt. S.200.44.

Garnaal

- Q1. De *Geernaar(r)t* of *garnaat*, met de verzamelnaam garnalen geldt als spijs. Het tienpotig schaaldier trekt de aandacht met zijn ontwikkeld achterlijf en achterlijfspoten die als zwempoten dienst doen. *J. Geirnaert* aanschouwt zijn exlibris als een vrachtschip van de Noormannen, gevuld met boeken. De smalle voor- en achterstevan van de scheepjes dezer zeeconingen liepen hoog op en eindigden in een drakenkop. Hier siert een garnaal de boeg van het schip. De naam zwaait mee in de vouwen van de langgerekte wimpel, dank zij Victor Stuyvaert. Kronkelende golven krollen zich bij de voorstevan en deinen uit langs het eindpunt van de roeiriemen, aan de zijwand.

Vlieg

- R1. Frans Lasure vertrekt met de initialen van Paul Vlieghe in zware klemtoon, in het midden. Sporen van spar en sparappels spuiten rond. Een vijzel en een leeuw zijn in een schild gevat. Maar bovenaan neemt de *vlieg* een nederige houding en plaats in, maar echt sprekend. EC.82.9.568.
- R2. Een schip vaart, opgetuigd zoals het hoort. Maar met grillige figuren en tekst bij de zeilen. Centraal in een zwarte, ovale lijst krijgt één figuur de klemtoon: een *vlieg*. De bezitter van het exlibris is als schipbevrachter eigenaar van een yacht dat de naam *Mouche* draagt. Victor Stuyvaert stelt de naam van het vaartuig centraal met het dier.
- R3. Een kader van een rechthoek? Neem tweemaal de letter L in tegengestelde vorm en daarin vat Victor Stuyvaert een *vlieg*; aan de vier zijden twee letters voor een ongewoon evenwicht. Een exlibris voor een persoon die een plezierboot heeft met de naam 'Mouche' ofte vlieg. L. Lalement.

Krekel

- R4. C.Th. Krekel ziet zijn afgeplat lichaam waarop de vleugels liggen, door het hoge gras lopen, in een sierlijke afgezwakte cirkel. Boven het woord *Ex-libris* het teken van de geneesheer. NG.261

Feniks

- S1. De familie *Leefflang* vertolkt in de naam de wens van menig mens. Jean-Paul Vroom heeft in een poort met een fronton de magische of mytische vogel in een verjongingskuur uit vlammen laten opstijgen. Aan de voet van het

OI

QI

P1

R1

M5

N1

R2

vuur ligt een rol papier en een puntige vogelveer, die door de vlammen niet worden verteerd, als getuigenis van de zin: *die schrijft, blijft*. De feniks of phoenix staat vaak als vogel op een palmboom, symbool van de onsterfelijkheid en van eeuwige glorie. Volgens de sage verbrandt hij zich om de vijf eeuwen op een nest van geurige kruiden en verrijst dan opnieuw verjongd uit zijn as. De uitdrukking *als een feniks uit zijn as herrijzen* geldt voor onsterfelijkheid, een eeuwig leven, dus ook voor een lang leven, zoals het hier past bij de familienaam. De feniks stamt uit de Grieks-Romeinse mytologie, maar hoort ook bij de vier magische symbolen van de Chinese mytologie. S.200.186.

Griffioen

S2. *De griff(i)oen* leeft niet echt klaarblijkelijk, maar is een fabelachtig dier, een grijpvogel, met het bovenlijf van een adelaar en het onderlijf van een leeuw. Het spreekt van zelf, dat hij de wieken hoog in de lucht heft. De naam M. Grypdonck sluit er bij aan. Victor Stuyvaert heeft de figuur getekend.

Dit onvolledig overzicht i.v.m. het exlibris en de voorstelling van een dier, i.v.m. de familie- of voornaam, geldt als een poging of vertrekpunt om dit weinig verkend terrein te omlijnen. In de volgende rubrieken en de slotbeschouwingen volgen aanvullingen en vergelijkingspunten.

Ontwerplijst van exlibrissen i.v.m. de naam (de, van, ver, vander, zijn weggelaten)

Abeel	Druiventreder	Kristoffel	Straat
Akker	Duik	Jager	(Deruelle)
Arbre	Eik	Jong	Tang
Baren	Eiland	Linde	Teirlinck
Beek	Fontein	Maaier	Vaart(wel)
Bel	Froment	Maréchal	Vaas
Benedictus	Gabriël	Meers	Veld
Berg	Geelhand	Molen	Vereken
Blok	Geest	Monnik	Vier
Blommaert	Graan	Moor	(getal)
Boek	Herder	Mulder	Vijl
Bollaert	Hoefijzer	Nagels	Vis(ser)
Boom	Hoeve	Piek	Vlaming
Bos	Hoorn	Pijk	Vogelvanger
Bot	Huidekoper	Pluim	Vuist
Bouquet	Huisman(s)	Poel	Vuur
Broes	Hulst	Ponjaard	(brand)
Boven	Kassei	Put	Wal
Brakeveld	Kasteel	Rafaël	Weide
Brand	Kastelein	Ridder	Wijden
Brouwer	Keizer	Roelandt	Wijngaard
Castelein	Keulen	Roos	Zee
Chapelle	Kingh	Schelp	Zon
Deurwaarder	Kist	Schrijver	(Soleil)
Doorn	Klerk	Schutjizer	Zuil
Draad	Kluis	Smid	
(Deraad)	Koning	Stoffels	
Droes	Koopman		

Renaat van der LINDEN i.s.m. Albert D'HOOKER

R4

LI

R3

IS

S1

KRISTUS OP DE PALMEZEL, Addenda.

Ter aanvulling bij het artikel van M. BROEKAERT, Kristus op de Palmezel (O.Z. juli-september 1985) stuurde Mevr. E. Dhanens ons enkele aanvullingen.

1.

De verdwenen palmezel in de Sint-Janskerk te Gent (Sint-Baafs-katedraal), vermeld in 1474 als *dbeelde van onsen Heere daer hy up den bezel zidt* (E. Dhanens, *De artistieke uitrusting van de Sint-Janskerk te Gent in de 15de eeuw*, in "Academiae Analecta, Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België", Klasse der Schone Kunsten, 44, 1983, 39 en 63). Het beeldhouwwerk moet uiteraard beschouwd worden in het kader van de plaatselijke Jeruzalemdevotie.

2.

In de abdijkerk te Middelburg in Zeeland, vinden we, vermeld tijdens de beeldenstorm op 21 augustus 1566:

"ende dair comende hebben gesien, dat de beelde van ons Heere opten esel was uyster kercke gebrocht, ende het beelt van ons Heere affgeworpen ende in stucken gesmeten, den esele alsoch gheheele gebleven".

Zie E. Dhanens, *Het graf van Rooms-koning Willem II en de rol van Jan Gossaert in de wederuitrusting van de koorkeerk te Middelburg in Zeeland*, *Academiae Analecta*, Mededelingen der Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten, (Bijlage III), ter perse.

IN MEMORIAM
August Gaston HOMBLÉ

Op dinsdag 3 september 1985 overleed totaal onverwacht ons dierbaar en dynamisch bestuurslid A.G. Homblé, 73 jaar oud.

In een volgend nummer publiceren we zijn biografie en bibliografie.

Als een eerste gedachtenis nemen we hier reeds de lijkrede op, uitgesproken door Renaat van der Linden, voorzitter van de K.B.O.V., na de uitvaartdienst in de Sint-Martinuskerk te Melle op 7 september 1985.

Het leven van de vriend Gaston Homblé heeft voor een ruim deel in dienst van de geneeskunde gestaan. Een van de hoogste roepingen ligt in het vak en vlak van de geneeskunst. Hij heeft rechtstreeks en onrechtstreeks vele mensen geholpen, meer dan wij vermoeden. Daarom zijn wij zo hard geslagen en getroffen door zijn dusdanig onverwacht overlijden. Op 27 augustus is hij opgenomen in het Akademisch Ziekenhuis, een kleine vermaning voor een vermoeide hart. Hij zou weldra hersteld zijn. Niemand heeft hem kunnen helpen met de kunde en kunst waarmede hij zozeer vertrouwd was. Voor zijn eigen geval heeft hij geen baat of hulp voorzien. Hij heeft ons verlaten in het Ziekenhuis, waar hij als een Samaritaan, als hulp van de geestelijkheid herstellenden en zieken troost en soelaas verstrekte.

Voor de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen in wier naam ik hier een laatste hulde wil betuigen, komt dit plotse heengaan aan als dé zware slag.

Wij beseffen dat het leed het diepst doordringt bij zijn geliefde kinderen en kleinkinderen; en onze eerste plicht bestaat erin hen te verklaren en beklemtonen hoezeer wij met hen medeleven in deze pijnlijke omstandigheden en hen ten stelligste te verzekeren, dat de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen zijn naam steeds in eer zal houden. Op de dag van zijn heengaan was een maandelijks vergadering van de Beheerraad in onze rijke bibliotheek gepland. Wij hoopten gunstig nieuws te vernemen en mede te delen i.v.m. zijn gezondheidstoestand. De avond tevoren immers was hij helder van geest geweest, rustig en had zoveel verteld over "zijn" bibliotheek en de trouwe medewerkers Arnold Eloy en Frans Van Bost.

Sinds zijn oppensioenstelling leefde hij nog dubbel intensief in vergelijking met tevoren. Zijn groot hart veroorloofde hem zich in dienst te stellen van talrijke personen, enerzijds met de genegen bezorgdheid van een vader, anderzijds met de gewijde uitstraling van een priesterlijk gemoed, daarnaast met zijn ruime belezenheid en een speurende geest. Wij zullen hem node missen tijdens onze vergaderingen, waar hij immer hielp met rake opmerkingen en raadgevingen, in de redaktieraad waar hij aankwam met verse kopij en gedingen plannen, in de zittingen van de bibliotheek. Zijn jaarlijks verslag weerspiegelt zijn voortdurend dienstbetoon voor elkeen die in de bibliotheek niet alleen een boek of een reeks tijdschriften kwam raadplegen, maar die tegelijk met raad en daad werd bijgestaan voor gebeurlijke illustratie, voor het omlijnen en uitdiepen van een onderwerp, voor het vastleggen van een systematisch onderzoek. Zijn expositie "De apoteker in het volksleven" getuigt van zijn streven om de volkskunde ook in materieel opzicht luister bij te zetten. Zijn verslag van 1983 typeerde de bibliotheek als het kloppend hart van de Bond.

Foto Carine De Muyl - 20 aug. 1985

'Oostvlaamse Zanten' was één en wellicht het dierbaarste van zijn zorgenkinderen. Zijn kommer voor recensies, zijn drang om in het kader van de volks-geneeskunde immer nieuwe horizons te openen en tema's aan te snijden, trad met vaste maat als een leidmotiv in zijn bestaan.

Zovele trekken zullen ons te binnen schieten, die we nog lang zullen bewonderen: zijn mensenkennis, zijn rustig oordeel, zijn zorg voor de harmonie in het leven en streven, zijn drang om steeds een ideaal voorop te stellen, zijn diplomatieke zin om personen in binnen- en buitenland te binden met het doel hun levenstaak als een verheven ambt uit te bouwen. Wij zijn in pijn verzameld rond deze baar, in zware rouw om dit vooraanstaand bestuurslid van onze Bond en om een ware vriend. Zijn glimlach en de glans van zijn ogen blijven in onze herinnering geprent. Na een leven in dienst van de mensen en de wetenschap van de volkskunde beleeft hij het geluk in eeuwigheid.

Redaktie

De doedelzak.

Hubert BOONE. Woord vooraf door J. VAN HAVER en A. DOPPAGNE.

Inleiding door R. de MAEYER. Uitg. La Renaissance du Livre, Brussel, 1983, 116, 35 ill.

In de publikaties van het Volksmuziekarchief, Instrumentenmuseum te Brussel verschenen drie delen van Hubert Boone, *De Volksinstrumenten uit de Balkan* (Bulletin 1/1971), *Bijdrage tot de geschiedenis van de Mondtrom voornamelijk in de Nederlanden* (Bulletin 2/1972), *De Hommel in de Lage Landen* (Bulletin 5/1975).

De nieuwe reeks *De Volksinstrumenten in België en in Nederland* start met *De Doedelzak*.

Het werk steekt van wal met een dankbetuiging, aan twee herders en hun families uit Henegouwen, aan twee raadgevers, aan vier doedelzakbouwers, twee uit Brabant, een uit het Luikse en een uit Vichy, de bekende Franse badstad. In de slotzin van het boek keren drie ateliers terug, maar komt er een uit Nijmegen bij. Aldus belanden we totaal in een internationaal kader. Dergelijke aanhaling klinkt ongevoel bij de aanvang van een recensie, maar weerspiegelt de rijke trekken van de publikatie, het weergaloze veldwerk, bij de eenvoudigen van harte, de herders, bij de vaklui voor wie het boek van de Zwitserse kultuurfilosoof van pas komt: *Penser avec les mains* (1936).

Hubert Boone schikt de gegevens in een zesvoudig raam:

I. Terminologie - II. Ergologie - III. Speeltechniek en muzikale mogelijkheden - IV. Repertoire - V. & VI. Gebruik. Geschiedenis en Verspreiding. In zijn Inleiding onderzoekt R. de Maeyer waarom de belangstelling voor volksmuziekinstrumenten zo laat komt, in vergelijking met lied en spel, volksgebruik en -geneeskunde die een uitvoerig studieterrein verkregen en verkrijgen. Pol de Mont, de veelzijdige, had zelfs in 1894 een rondvraag over volksmuziekinstrumenten.

Thans gaat het echter niet uitsluitend om historisch peilen, maar tevens om opnieuw bouwen en leveren van de instrumenten, gaaf op basis van bewaarde voorbeelden en ikonografische dokumenten. En de speelpraktijk én authentieke muziek krijgen biezondere aandacht. Hubert Boone speelt op elk vlak een baanbre-

kende rol. Ieder hoofdstuk in het boek biedt verrassende vondsten. Inzake Terminologie stammen de woorden muse, musette uit de dertiende eeuw; andere vormen muchosa, muchafou en moujacou worden ontleed, maar cornefou heeft hij aangestipt in een volkswijk te Rijsel!

De Ergologie - een echt geleerd woord - neemt veruit het hoogst aantal blz. en illustraties in beslag. Melodiepijpen treden aan met een haast onvoorstelbare reeks varianten: cilindrische melodiepijp met een of twee bourdons, konische melodiepijp met parallelle kleine bourdon, een afzonderlijke grote bourdon, twee en drie bourdons, enz. Alle soorten schalmeyen krijgen hun beurt, in verhouding met hun voorlopers. Technische snuffes zonder ophouden en weerga. Begeleidingsinstrumenten als de draailier, vedel, éénhands- en blokfluit leer je kennen.

Het Repertoire stoelt, in tegenstelling met andere hoofdstukken, op gegevens uit de vorige en huidige eeuw. Geldt het in hoofdzaak dans- en marsmuziek? Geschreven bronnen en voorstellingen in de kunst stammen haast tegelijk uit de dertiende en begin van de veertiende eeuw. Het verrast je, dat in Dendermonde in 1477 28 doedelzakspelers, op een totaal van 71 muzikanten, de ommegang begeleiden. Hun optreden in de fiertel te Ronse verdient aandacht. (p. 4, 87 en 88)

Het treft, dat Hubert Boone er geen ogenblik aan denkt er de termen volkskunst of volkskultuur bij te betrekken, om in te spelen op en uit te spinnen over deze kiesse en ingewikkelde begrippen. Direkte vakkennis en ontleding in de waarde van de geest en de hand primeeren bij hem.

De doedelzak beleeft bij ons een wederopstanding, volks en wetenschappelijk, vakkundig en artistiek, in een ongewone samenloop van vaklui en zangers, toegewijde vorsers die tevens de geest en drift van de animatie bezitten.

Faire la fête is niet aan elkeen gegeven.

J.v.E. & R.v.d.L.

HET SPREEKWOORD ALS BRON VOOR DE SOCIALE GESCHIEDENIS

Casus: spreekwoorden rond lichaam, ziekte, gezondheid, geneesheren en apothekers.

Sinds zowat tien jaar is de mondelinge informatie als historische bron, de zgn. 'oral-history-metode' erg in trek bij historici en andere sociale wetenschappers van de eigentijdse geschiedenis. Oral history-mensen gaan er vanuit dat elke nog levende persoon (onderwijzer, vakbondsleider, enz.) in een nabij of ver verleden kleine of grote gebeurtenissen en feiten heeft meegemaakt. Deze ooggetuigen zijn van ontzettend groot belang voor de geschiedschrijving. Een kollektief gebeugen dat op z'n minst van nut kan zijn bij het toetsen van gedrukte bronnen of archiefmateriaal aan de werkelijkheid. Allerhande oral history-metodes werden ontworpen naargelang de specifieke functie en afhankelijk van de onderwerpen waartoe ze moesten dienen.(1)

Voor de 17de, 18de en grotendeels nog voor de vorige eeuw beschikken we uiteraard niet over rechtstreekse mondelinge getuigen. Toch was de mondelinge (orale) cultuur, gezien de lage alfabetiseringsgraad en de gebrekkige communicatie, erg belangrijk, en zelfs noodzakelijk(2). Eén van de middelen om het complex geheel van denkwijzen, vaardigheden, volkse wijsheden, kortom om de kollektieve bewustzijnsinhouden te verwoorden en generatie na generatie door te geven, waren de spreuken, de gevatte uitdrukkingen en de meer beredeneerde spreekwoorden en gezegden. Ze hadden het voordeel dat ze gemakkelijker te onthouden waren dan de inhoud van boeken, religieuze of moraliserende traktaten, remedieboeken en dies meer(3). Ze weerspiegelden bovendien de mentaliteit van dat deel van de bevolking dat niet schreef en over wie enkel indirecte en vaak tendensieuze informatie bewaard is gebleven. Ze waren de dragers van de traditie, één van de zovele uitingen van volkse eigenheid en een nog levende volkskultuur.

Volkskundigen en linguïsten hebben de voorname verdienste gehad honderden spreekwoorden te verzamelen, te katalogeren, te interpreteren en uit te geven. Het aantal boeken en artikelen die sinds de 19de eeuw over Nederlandse en Vlaamse spreekwoorden het licht zagen, is gewoon indrukwekkend te noemen(4). Men heeft er zelfs geen vermoeden van hoeveel spreekwoorden er zoal bestaan met een lichaamsdeel als kernwoord (hoofd, hals, buik, been, hand, hiel, vinger, neus, mond, ogen,... enz.)(5). Ze zijn zowel voor de volkskundigen als voor de historici van de sociokulturele- en mentaliteitsgeschiedenis van onschatbare waarde omdat we zo goed als niets weten over wat en op welke wijze de doorsnee burger dacht over ziekte en gezondheid, over zijn lichaam en bepaalde lichaamsfuncties (slapen, drinken, seksualiteitsbeleving, zweten, bewegen enz.), over vuil en stank, over besmetting, over de geneeskunde in het algemeen en over de medische beroepen in het bijzonder. We beschikken wel over getuigenissen van medici en andere tijdgenoten over het gebrek aan lichaamshygiëne bij de lage bevolgingsklassen of over de voortwoekerende kwakzalverij op het platteland, maar nopens de manier waarop de mens zelf dacht over alle aspecten van zijn lichamelijke bestaan, over zijn lichaamsbeleving in al zijn vormen, zijn pijngevoeligheid (de mate waarin hij pijn verdroeg), zijn hygiënegedrag, de graad van medische kennis, over ziekte en gezondheid en de middelen om deze te kultiveren, weten we weinig (6).

Natuurlijk is het zo dat de meer traditionele visies en denkwijzen, volkse vooroordelen e.d. een veel langer leven zijn beslagen en hardnekkiger stand houden dan de 'wetenschappelijke' concepten. We hebben alvast de indruk dat het

moderne wetenschappelijk denken (zeker voor wat de 19de eeuw betreft), de 'officiële' en academische waarheden en kennis behoorden tot de cultuur van de toplaag van de samenleving - la culture des élites - terwijl totaal onafhankelijk daarvan de medische volkskultuur vrijwel een eigen leven leidde; 'la médecine artificielle' tegenover 'la médecine naturelle', zo men wil.

Om door te stoten naar die tweede cultuur of traditionele subcultuur, hebben we systematisch alle voor ons onderwerp relevante spreekwoorden verzameld en geordend naar thema. We maakten dankbaar gebruik van het bibliografisch overzicht van de bestaande verzamelbundels, repertoria en werkinstrumenten m.b.t. de nederlandstalige spreekwoorden, uit het werk van F.M. Claes, *A bibliography of Netherlandic dictionaries. Dutch-Flemish* (Leuven, 1980).(7) Het klasseren is op zichzelf geen probleem. Het ligt anders met de datering, de interpretatie en de representativiteit van een spreekwoordelijke uitdrukking. Het ontstaan van een gezegde precies dateren is zo goed als onmogelijk. De zegswijzen die op een bepaald moment worden te boek gesteld, hebben soms reeds een hele weg afgelegd. Hun gebruik blijft vaak beperkt tot een aantal lokaliteiten, regio's of geografische of staatskundige omschrijvingen. Anderen hebben een universele inhoud en vindt men gemakkelijk terug in andere culturen en taalgebieden (bv. een uitdrukking als *voorkomen is beter dan genezen*). Het feit dat een uitdrukking wordt gepubliceerd en steeds opnieuw in de repertoria terugkeert, mag voor ons reeds een aanduiding zijn voor de relatieve verspreiding ervan, ofschoon het probleem van de representativiteit nooit volledig kan worden opgelost.

Een approximatieve situering in tijd en ruimte zou ons veel kunnen leren over mogelijke mentaliteitsverschillen tussen Vlaanderen en Brabant bv., tussen Zuid-Nederland en Holland... enz. We zijn er ons van bewust dat deze bescheiden bijdrage niet meer is dan een steekproef en slechts een onderdeel vormt van een totale analyse van de sociale en kulturele achtergronden van spreekwoordelijke uitdrukkingen. Bij bepaalde aspecten van het alledaagse leven (ekonomisch leven, huwelijksritueel enz.) die in gezegden hun neerslag hebben gevonden, zullen deze regionale verschillen beter naar voren komen.(8) Voor de casus die wij hier behandelen, zullen de ruimtelijke verschillen eerder minimaal zijn, aangezien ziekte en gezondheid en aanverwante temata een universele karakter dragen dan bv. aspecten van godsdienstbeleving, het beroepsleven e.d.. Immers, kwakzalverij of de antipode van de wetenschappelijke geneeskunde heeft altijd bestaan en bestaat overal, de vijandige houding van de lagere bevolgingsklassen t.o.v. de academisch geschoolde medicus was in het verleden algemeen te noemen, zeker op het platteland. Er zal pas een kentering optreden in het aanvaarden van de autoriteit van de geneesheer op het terrein van ziekte en gezondheid naar het einde van vorige eeuw toe met de stijgende levensstandaard van de tot dan toe ekonomisch achtergebleven, konservatieve en gesloten gebieden.

Vooraf dient nog de opmerking gemaakt dat alleen die spreekwoorden worden weerhouden die echt historisch betekenisvol zijn en waarvan de sociokulturele achtergrond kan worden geduid. Uitdrukkingen over lichaamsdelen als maat gebruikt, zoals *het scheelt geen haar, een duim dik, een vuistje groot, twee voet breed*, enz., komen niet in aanmerking. Hetzelfde geldt voor het ontzettend groot aantal uitdrukkingen waarin een lichaamsdeel wordt gebruikt: *zich uit de voeten maken, hij mag zijn handje kussen, voor de vuist spreken, vuile monden, vuile gronden, lichte dag, lichte ogen...* enz. De interpretatie ervan is filologenwerk.

Anders is het bijvoorbeeld gesteld met een gezegde zoals *een kwade band*, als oorzaak van ziekte en ongeluk.(9) Deze uitdrukking verwijst duidelijk naar het volkse geloof in de bovennatuurlijke, subjektieve of mysterieuze oorsprong van het fysiek lijden en is derhalve historisch van betekenis.

De weerstanden tegen de medische beroepen

Alvorens de moderne geneeskunde en concepten zoals 'besmetting door microben', 'weerstandsvermogen tegen ziekte', 'ziekte als proces' door de bevolking werden geaccepteerd en in het alledaagse leven werden toegepast (bv. door het koken van de koemelk, het eten van een substantieel en evenwichtig samengesteld voedselpakket, het doseren van inspanning of arbeid en rust enz.), dienden een aantal weerstanden te worden overwonnen. De eerste weerstand was van sociaal-kulturele aard. Het traditionalisme van de volkskultuur, de gesloten dorpsstructuur op het platteland, de gebrekkige communicatie, de gebondenheid aan geïmpregneerde waardesystemen en normen die de autonomie van het individu verengde, onwetendheid en fatalisme t.o.v. de grillen van de natuur, dat alles liet weinig plaats open voor afwijkende opvattingen over ziekte, dood, lichaam en seksualiteit. Persoonlijke beslissingen omtrent belangrijke levensvragen werden nu eenmaal kerkelijk, maatschappelijk en familiaal binnen de toegelaten banen gehouden, zodat de verworvenheden van de moderne geneeskunde en de inzichten van ziektepreventie niet zo vlug algemeen werden. Zoals hierboven aangestipt, zullen sociaal-ekonomische tempoversnelling en politieke verschuivingen van het laatste kwart van de 19de en begin 20ste eeuw deze sociale controle (vooral op het platteland) en de continuïteit van de bestaande structuur doorbreken. De kumulatieve kracht van vakbeweging, toenemende participatie aan het politieke leven, kulturele emancipatie via een democratischer onderwijs enz., zal tot een ware maatschappijverandering aanleiding geven. Het hoeft niet gezegd dat de spanning tussen de traditionele waarden en overtuigingen omtrent leven en ziekte, en de moderne doelstellingen die de gezondheidszorg beoogt, voor het eerst in de steden werd doorbroken. Daar werd de geneesheer aanvaard en bevestigd door ruime bevolkingslagen. Op het platteland echter, lieten de gemeenschapsbindingen individuele reacties niet toe.

Andere weerstanden zijn van sociaal-psychologische en ekonomische aard. Onder de bevolking leefde nl. de mentaliteit die al het nieuwe afwees, moeilijk vrede kon vinden met het doorbreken van het statisch maatschappijbeeld, de repressie van de volkskultuur en akkulturatie, en de systematische aanvallen op de natuurgeneeswijzen, kruidenkennis en het gebruik van volksremedies.⁽¹⁰⁾ Kommunikatie met de arts was ook om ekonomische redenen uitgesloten. Weinigen konden immers een visite betalen. Omstreeks het midden van vorige eeuw bedroeg een gewoon honorarium 3/4 tot één volledig dagloon van een arbeider. Aan de kosten voor dokter en geneesmiddelen tilde men veel zwaarder dan aan de uitgebreide statusverplichtingen die aan een begrafenis verbonden waren. Terwijl men elke frank omdraaide die voor zijn gezondheid moest worden betaald, gaf men des te royaler geld uit voor een 'fatsoenlijke begrafenis', die in het verleden niet zelden uitgroeiden tot ware volksfeesten (cfr. *uitvaart*, *zuipvaart*).

Aangezien de meesten zelden met een dokter in aanraking kwamen, tenzij bij het sterfbed, miste deze ook de mogelijkheid een positieve invloed uit te oefenen op het gedrags- en denkpatroon, bv. om ziekten te helpen voorkomen. Zijn incidenteel kuratief of helend optreden was niet bij machte in de overgeleverde gewoonten enige verandering te brengen. Onuitroeibaar leken de 'verkeerde' gebruiken en vooroordelen, al werd zo vaak aangetoond, hoe onzindelijk, ongezond en gevaarlijk die waren. Zolang er geen vertrouwensrelatie tussen arts en de bevolking was geschapen en een merklijke verhoging van de levensstandaard geen fundamentele wijzigingen bracht in de bestedingen van brede lagen van de bevolking, bleven gezondheidsopvoeding en voorlichtingskampagnes zonder gevolg.

De geringe vertrouwdheid met dokter en apotheker en hun raadgevingen en werkwijze, alsook de vaak kritische ingesteldheid tegen de leden van het medisch korps moge blijken uit de volgende spreekwoorden(11):

- *Hij rekent als een apotheker*, d.w.z. zijn rekening is verward; hij is onberekenbaar; men kan hem niet nagaan.
- *Dan zou men in apotekersonkosten vervallen, of het is beter te gaan bij den bakker dan bij den apotheker*, wijst duidelijk op het feit dat medische consumptie voor velen buiten de dagelijkse bestedingen viel. Medicijnen waren duur. Doktoren evenzeer. En wat baten medikatie als men toch overtuigd was van de dodelijke afloop van een aandoening? Dit fatalisme ten aanzien van ziekte en dood vindt o.m. zijn weerslag in *als de ziekte in merg en bloed is, komt de drank te kort*. Vaak werd medische hulp veel te laat ingeroepen: *enen drank (medicijn) na de dood bereiden, of 't is remedie na de dood, den dokter halen als de zieke dood is, er is haast bij, zei de dokter, en hij schreef een recept voor een dode*.(12).

Het fatalisme t.o.v. de dood vindt onder meer zijn verklaring in de onmacht van de geneeskunde in de strijd tegen epidemieën en infectieziekten. Tot vóór de bacteriologische revolutie van de 70er en 80er jaren van vorige eeuw (kennis van de ziekteverwekkers enz.), was de etiologie van het gros van de ziektebeelden slecht of nagenoeg niet bekend en bleven vele preventieve maatregelen onefficiënt. De gelatenheid komt o.m. tot uiting in *de dood heeft geen vrienden, de dood kent geen almanak, tegen de dood is geen kruid gewassen*, d.w.z. de dood spaart niemand, stoort zich niet aan menselijke berekeningen, dus ook niet aan medisch ingrijpen, niemand kan aan de dood ontsnappen(13). Of nog, *'t is tegen de dood gevochten*, weerstand is vruchteloos. *Voor de ziekte is soms baat, maar voor de dood is geen raad*. Het leven is bovendien biezonder wisselvallig, onstandvastig en onbestendig: *beden gezond, morgen begraven of beden leven, morgen sterven, beden rood, morgen dood, men weet niet hoe een dubbeltje rollen kan...* enz.

De zuigelingensterfte handhaafde zich tot het einde van de 19de eeuw op een hoog niveau ingevolge de miserabele levenskondities en vooral het gebrek aan de elementaire kinderverzorging (190 tot 200 ‰). Tot ca. 1870-1875 valt bovendien geen noemenswaardige vooruitgang op te maken in de groep van de jong-aktieven en de volwassenen (5-10 tot 35-40 jarigen). *Er komen zowel kalven als koeien aan de markt*, er sterven zowel jonge mensen als oude, of *er komen meer kalfsvellen dan ossehuiden ter markt*.

Over dokters en heelmeesters bestaan eindeloos vele uitdrukkingen. We maken een keuze:

- *'t Zijn al geen dokters die rode mutsen dragen*, d.w.z. schijn bedriegt, niet iedereen is de rang die hij bekleedt waardig, op het uitzicht mag men niet voortgaan. Sinds de late middeleeuwen droegen de Vlaamse stadsschirurgijnen rode mutsen als teken van waardigheid. Zij werden door de stadsmagistraat aangesteld om de armen te bezoeken en in tijden van pestepidemieën advies te verstrekken voor de te nemen gezondheidsmaatregelen. Ze werden met de nodige faciliteiten beloond (belastingsvermindering enz.) en droegen bij wijze van erkenning een scharlakenrode mantel en muts.
- *Matigheid is de beste dokter*; vele ziekten komen voort uit overdaad; men kan bijgevolg veel ziekten voorkomen en doktersvisites uitsparen door sober te leven.
- *Zachte heelmeesters maken stinkende wonden of zachte meesters, kwade wonden*, d.w.z. halve maatregelen verergeren het kwaad. Vaak is het nodig om streng in te grijpen om erger te voorkomen. Als men niet doortast wordt de zaak erger i.p.v. beter. Vóór de uitvinding van de anesthesie (ca. 1848) was elk heelkundig ingrijpen op zijn minst pijnlijk te noemen. Kermde men niet van pijn of verloor men het bewustzijn niet bij een ingreep, dan was de competentie van de heelmeester bedenkelijk te noemen. de graad van pijn-

gevoeligheid lag tot voor de tweede helft van de 19de eeuw erg laag. Men moest pijn verdragen om te overleven en klachten waarvoor men zich nu om de haverklap bij de arts aanmeldt, werden vroeger lijdzaam gedragen. Heelkundig ingrijpen was pas doeltreffend en geloofwaardig als het pijn deed.

- In dezelfde lijn ligt misschien *bij heeft de kat in de kelder gemeesterd*, doelend op een kwakzalver die een wonde of zweer heeft dicht 'gemeesterd', dichtgeheeld, maar het kwaad is niet uitgeroeid. De kat moet uit de kelder worden verjaagd en er niet worden in opgesloten zoniet richt ze er een ware ravage aan. Meesteren wordt hier gebruikt in de betekenis van dokteren, heelkundig ingrijpen.
- *De dokters maken de kerkhoven bultig*, d.w.z. wie de dood nog wat wil uitstellen, wordt de raad gegeven de dokter niet te ontbieden. Medisch ingrijpen of advies houdt bijgevolg een zeker risico in. Dokters maken veel doden.(14)
- *Het is altijd beter bij de bakker te gaan dan bij de dokter*, is op de eerste plaats te interpreteren als: de dokter is duurder dan de bakker, tafel en eten kosten minder, misschien ook bedoeld in de betekenis van geen honger lijden en gezond voedsel tot zich nemen als preventief middel.
- *Dokter, begin eerst met u zelf te genezen*, *medice cura te ipsum. Medicijnmeester! Genees uzelfven* (Lucas, II, 23), als men iemand afwijst die anderen wil voorlichten of helpen, terwijl hijzelf voorlichting of hulp nodig heeft.
- *Zij balen den dokter, als er een scheet dwars voor den aars zit...* een uitdrukking van recentere datum i.v.m. de merkkelijk hogere medische consumptie bij bepaalde leden van de burgerij die het bezoek van een dokter als een soort statussymbool beschouwen.
- *Als men dertig jaar geworden is, dient men zijn eigen dokter te zijn*. In de volkskultuur was 'self help' een principe. Na het opdoen van de nodige ervaring moet men in staat zijn zichzelf zoveel mogelijk te behelpen, m.a.w. *het is ieder geoorloofd dokter en chirurgijn te wezen over zijn eigen lichaam of il n'y a pas de meilleur médecin que soi-même...* enz.(15)

Dat het doktersberoep geen sinecure was en vele artsen zich in moeilijke omstandigheden begaven, zelfs hun leven op het spel zetten om in tijden van epidemieën noodlijdende pest-, cholera- of tyfuslijders te helpen en hierbij vaak bezweken, moge blijken uit: *er zijn meer oude zuipers dan oude artsen, of daar gaat menig doctor achter de ploeg*. Vooral de plattelandsmedicus had het tot vóór vijftig jaar erg zwaar. De 19-eeuwse arts in rurale gebieden verplaatste zich doorgaans te voet of te paard, door weer en wind en diende niet zelden verschillende gemeenten tegelijkertijd te bedienen. In 1865 bv. was er in de provincie West-Vlaanderen gemiddeld 1 arts op 4370 inwoners! De ondermedikaliserings op het platteland zou tot ca. 1930-40 één van de meest akute problemen zijn van de gezondheidspolitiek.

- *Het is een goed heelmeeester, die aan stuk geschoten benen en gebroken koppen weer te zamen kan lappen*. Deze uitdrukking moet worden gezien tegen de achtergrond van het groot prestige dat een heelmeeester tijdens het Ancien Régime genoot. Wie de 'manuele' geneeskunde bedreef, d.w.z. heelkundige ingrepen verrichtte, abscessen uitsneed, amputaties pleegde, stond hoger in aanzien dan de geneesheer die enkel een korte diagnose verrichtte en daarna een bereiding voorschreef waarvan de uitwerking niet te voorspellen was. Vooral in de 18de eeuw wordt de heilkunde in toenemende mate hoger gevaloriseerd. De ontwikkeling van de klinische geneeskunde en de anatomie-patologie en het streven naar eenheid binnen de medische wetenschap, zal hieraan gaandeweg een einde maken.
- *De apotekers willen onder de dokters gerekend worden*. Dit gezegde kadert in een eeuwenlang streven (vooral sinds de 17de eeuw) van de apotekers naar dezelfde erkenning en hetzelfde sociaal prestige als de arts. Een echte professionaliseringsproces bij apotekers komt pas in de 19de eeuw op gang.

In de 17de eeuw was de gewone huisdokter nog niet veel meer dan een toegewijde polsvoeler en piskijker... (Prent JPR Specia: De geneesbeër in de loop der eeuwen. Nr. 6). BVG 78-24-73.

(vervolg van blz. 231)

- 13) De signatuurleer lag in vele gevallen aan de grondslag van de opvatting omtrent de geneeskundige kracht van een plant, d.i. de leer van de tekenen waarmee de plant zelf openbaart waartoe zij de mens kan dienen. Contra vim mortis non est medicamen in hortis, tegen de macht van de dood groeit er geen kruid in de tuin.
- 14) Men had tot het begin van deze eeuw eveneens schrik van het hospitaal omwille van de te grote postoperatoire mortaliteit (bij amputaties, keizersneden, bevallingen... enz). Opgenomen worden in het hospitaal of gasthuis verhoogde aanzienlijk de overlijdenskans.
- 15) W. BUCHAN, *Domestic medicine*, Londen 1769; *The express, or every man his own doctor*, Londen, 1823; Fl. DUBOIS, *Le médecin de soi-même. Moyen sûr et peu coûteux de se préserver et de se guérir de toutes les maladies d'après la méthode de M.F.V. Raspail*, Brussel, 1845 (7e uitgave); CLAVEL, *Almanach-manuel de la santé, médecin de soi-même*, Parijs, 1875... enz.
- 16) F. LOUX, Alimentation et maladies dans les proverbes français: un exemple d'analyse de contenu, in: *Ethnologie française*, 1972, 3-4, 267-86.
- 17) Het gebrek aan lichaamshygiëne werd vaak door vooroordelen en onwetendheid in de hand gewerkt. Dit mag blijken uit de volgende Franse gezegden: la crasse nourit les cheveux, les poux entretiennent la santé... enz.
- 18) C. TUINMAN, *Op. cit.*, 1720, 365.

- *Haring in 't land, de dokter aan de kant.* Bepaalde voedingsproducten verhogen de weerstand tegen ziekten en houden derhalve de dokter buiten.
- *Het is een goed dokter voor de gezonden.* Deze uitdrukking weerspiegelt eens te meer het scepticisme van de mens t.a.v. de kennis en deskundigheid van de geneesheer.
- *Het is God die geneest, en de dokter trekt het geld.* Het is God die de weg van de natuur uitstippelt. Enkel de arts poogt de natuur te begrijpen en er wat richting aan te geven en strijkt hiervoor honoraria op.
- *Als er geen dokters zijn, zijn er ook geen zieken.* Gelegenheid maakt genegenheid. Van oudsher vestigden de hooggeschoolde medische beroepen zich bij voorkeur in de stad waar de medische consumptie bij de economisch sterke en beter ontwikkelde bevolkingslagen gevoelig hoger lag dan deze van de arme dagloners, keuterboeren en bedelaars op het platteland.
- *Wat een kleermaker bederft, loopt boven de grond; wat een dokter bederft, stoppen ze eronder.* Wanneer de arts een fout maakt zijn de gevolgen erger en onherstelbaar. Men vergelijkte bijvoorbeeld met: *wat kan de liefde niet al doen* zei de boer, *en hij stak zijne vrouw in een brouwketel, opdat zij van geene doktershanden sterven zou, of nog de mislagen der geneesheren worden met aarde, de gebreken der rijken worden met geld bedekt, het geneesmiddel is erger dan de kwaal, er is haast bij de zaak,* zei de dokter, *toen hij voor de dode een recept schreef.*

Volkse raadgevingen en gezondheidswenken moeten de dokter buiten houden, daarom: *houd uw hoofd en voeten warm, en vul matig uwe darm, houd daarbij uw achterste open: dan kan de dokter naar de drommel lopen* of nog plastischer: *houd mond en poepert open, laat alle dokters lopen*, d.w.z. goed en regelmatig ontlasten zijn bevorderlijk voor de gezondheid waardoor men geen dokter nodig heeft. Volksvodsel is goedkoop en gezond, althans goedkoper en gezonder dan 'gedokterd worden'. *Haring in 't land, dokter aan de kant of hij houdt het met de gezonde apoteek en laat den dokter thuis*, d.w.z. hij opteert voor voedzame spijs en drank.

- *Een nieuwe teologant moet een nieuwe hel hebben, een nieuw medicijnmeester een nieuw kerkhof.*

Naast de kritische houding t.o.v. het medische in de ruime betekenis, vindt ook de medische praktijk zijn weerslag in bepaalde uitdrukkingen. Zij illustreren o.m. de diagnosetechnieken en behandelingswijzen van vóór het einde van vorige eeuw.

- *De schurftigen is haast adergelaten (heeft haast zijn bloed gestort).*
- *Hij kreeg een ferme aderslating,* hij leed een groot verlies, deed een slechte zaak.
- *Iemand de pols tasten.* (17de-18de eeuw)
- *Iemand de tong schrapen* (late middeleeuwen)
- *Iemand z'n pis bezien of hij is met dat water wel eens meer voor de dokter geweest,* doelend op een arts die zijn diagnose met urine stelt (piskijken). *Hij is met hetzelfde water naar de dokter geweest,* is zoveel als *hij is in hetzelfde bed ziek geweest*, d.w.z. hij heeft het vroeger ook al meegemaakt.
- *Hij houdt hem 't ijzer in de buik; twee houwen in ene wonde, doen dubbel smert; de rijpe etterzweer vereist de vliem,* d.w.z. spoedige en gelukkige genezing door nuttige en korte pijn bekomen.

Inzake medikatie en behandeling zijn er volgende wenken:

- *De tijd is de beste medicijn,* men moet de natuur zijn gang laten gaan; elk menselijk ingrijpen is 'niets gekort', verkort de pijn niet.
- *Die zien door brillen, purgeren met pillen en leven van medicijn: het leven wordt hun pijn. Tijdige medicijnen baten, maar buiten tijds schenden zij.*

- *Wilt gij niet vroeg gedolven zijn, neem spijs en drank als medicijn.*
- *De remedie is al zo zorgelijk als de ziekte zelve, d.w.z. tegen een gedane zaak is geen remedie.*
- *Hij moet van de kei gesneden worden. Iemand van de steen snijden, d.w.z. beetnemen, bedriegen.*

Het is verder opvallend dat in verhouding tot het aantal gezegden die er over de 'officiële' of erkende medische beroepen bestaan, het aantal uitdrukkingen over kwakzalvers en hun praktijken relatief beperkt zijn. We vermelden enkel *het is kwakzalverswerk, hij liegt als een kwakzalver (als een tandtrekker), of hocus pocus pas*, zei de kwakzalver: *die niet en ziet is blind.*

Biezonder talrijk zijn de uitdrukkingen in verband met gezondheidsaspecten van eten en drinken, rond het thema van matigheid en gezondheid... enz.(16)

Bijvoorbeeld :

Wie zonder eten gaat te bed, dien wordt het slapen belet.

Waar de brouwer binnen is, moet geen bakker komen, d.w.z. men kan niet tegelijk veel drinken en eten.

Een matige mond maakt 't lijf of zoals G. Gezelle het uitdrukte, van te luttel door de keel sterft er min als van te veel.

Koud bier maakt warm bloed.

Slapen voedt, kalfsvlees, halfvlees, matigheid is de beste dokter... enz.

De eerste koude en de leste moet gy vluchten gelyk de peste.

De gezondheid wordt niet geacht, voor men die verloren heeft.

Die matig den darm vult, van pas den nek warm houdt en zijne vrouw verre van zijne zijde verwijdert, leeft in gezondheid. Onthouding en matigheid in het sexueel verkeer is gezondheidsbevorderend. Deze stellingname van geneesheren zou vooral de zaak van de moraalteologen dienen die zich met de huwelijksmoraal bezig hielden.

Een belangrijk thema is ook dat gezondheid een ongekende rijkdom is: *gezondheid is een grote schat, die gezond is, weet niet hoe rijk hij is, een gezonde bedelaar is er beter aan toe dan een zieke koning, een gezonde kaal is een rijk man.* Het is bijgevolg van het grootste belang acht te slaan op zijn gezondheid: *die zijn lichaam bewaart, bewaart geen rotte appel.* Daartegenover staat dat ziekte in het verleden veelal werkloosheid en armoede betekende: *la misère et la teigne arrivent toujours à la fois, of les travailleurs ne devraient jamais être malades, celui qui a de la fortune a le temps d'être malade, mieux vaut enfants que malades, la maladie mange son capital, qui mange son capital, prend le chemin de l'hôpital, un riche sans la santé est un cadavre habillé dans le cercueil* enz.

- *Men moet meer voor zijn gezondheid laten dan doen d.w.z. al te veel is ongezond.*
- *Die veel wil weten, moet luttel eten, wie intellektuele arbeid verricht, is bij voorkeur matig met spijs en drank. Daartegenover staat *suypen en vreten doet luttel weten.* Pas wanneer men ziek wordt, beseft men hoe waardevol gezondheid wel is: *ziekte drukt, maar gezondheid voelt men niet, met de gezondheid is geen spotten.**

We vermelden tot slot nog enkele uitdrukkingen die de mens moest wapenen tegen ziekte en die verband houden met volksgeneeskundige raadgevingen en praktijken:

- *Als men muizenissen in het hoofd heeft, moet men een stuk spek in de aars steken*
- *Bitter in de mond maakt het hart gezond, hetgeen onaangenaam is voor de tong, kan vaak heilzaam zijn voor de gezondheid of zelden zijn de doktersdrankjes naar de smaak van kinderen.*

- *Al etende verdwijnt de hoofdpijn. Als gij pijn hebt in uw hoofd, zijt gij ook gelijk van kracht beroofd.*
- *Die 's vrijdags zijn nagels knipt, heeft geen tandpijn.*
- *Bier geeft aan het lichaam kracht waardoor nieuw bloed wordt bijgebracht.*

Lichaamshygiëne

Ofschoon sinds de 17de eeuw een verpreutingsproces op gang komt inzake lichaam en sexualiteit (schaamte, taboe) blijkt in het volkse taalgebruik de onbevangenheid t.o.v. het lichaam sterk te blijven bestaan. Dit blijkt o.m. uit volgende uitdrukkingen: *de kraaien nestelen in zijn achterste*, d.w.z. hij is oud; *al liep men hem met eene sparre in den aars, hij zou het niet voelen, de aars gaat hem van benauwdheid open en toe...* enz. Vooral in het Noordnederlands taalgebruik bestaan er tientallen uitdrukkingen met het woord 'aars'. Er zijn verder nog *als iemand tegen den hemel spuwt, dan valt de kwijl in zijn baard, hij huilt snot en kwijl als een hofhond, zij hangen aaneen als snot en kwijl, hij heeft zeker met z'n gat bloot gelegen* e.d.. Er zijn bepaalde uitdrukkingen die in het oog springende lichamelijke eigenschappen belachelijk maken zoals *de bruid heeft loog in de boezem, of met die borst zult gij nog in het graf moeten*.

Ook het besef of bewustzijn van vuil en stank komt via uitdrukkingen tot ons:

- *Een vuile adem besmet het reine glas*, d.w.z. door de omgang met een bedorven persoon, zal een goed mens ook spoedig slecht worden, of *het is een knappe meid maar ze heeft een stinkende adem, als hij er zijnen adem maar over laat gaan, dan is het al bedorven, nen asem gelijk een peerd (de pest), hij schuwt haar adem als de dampen van Averno*, naar het meer van Averno bij Pozzuoli (Italië).
- *Vieze mannen hebben vieze baarden.*
- Met de uitdrukking *zij is zo rein als een visken*, bedoelt men schertsend het tegendeel.
- *Hij staat in goede reuk, in de geur*, d.i. hij is goed of gunstig bekend.
- *Een uur in de wind stinken (ruiken).*
- *Vooraleer een ander te besmetten, wilt eerst op uzelfen letten.*
- *Bedorven als een mispel, een rotte appel, een vuil ei.*
- *Daar is een reuksken aan.*
- *Hij stinkt als een veenboer tussen zijne tenen* (Noord-Nederland).
- *Men kan een varken geen reinheid leren*, het is moeilijk een slecht mens goed te maken.
- *Hoe meer dat ge aan 'nen aalput roert, hoe meer dat hij stinkt*, d.i. laat de slechteriken met rust, want er is toch niets goeds van te verwachten. *Hoe meer men een drek roert, hoe meer by stinkt; 't is tevergeefs een Moriaan te wassen*, vuile zaken laat men best met rust; *Die in eens anders stront roert, zit het meest in de stank.*
- *Bij den vuile leert men stinken. Hij is zo vuil dat hij zijn eigen drek wel zou eten. Hoe vuiler, hoe viezer. De vuilste varkens willen in 't schoonste stro slapen, stinkende lieden hebben geerne kruiden. Hooveerdigheid is zottigheid, maar vuiligheid is geen heiligheid,...* enz.
- *Ergens zijn handen niet aan vuil willen maken*, is voor een bepaalde bezigheid bedanken of zich te fatsoenlijk achten om zich met iets in te laten.
- *'t Is al oud vuil*, d.i. iets dat al lang rot of slecht is en nog steeds verergert.
- *'t Is zo slecht als drinkwater*, d.w.z. zeer slecht. Pas in het laatste kwart van de 19de eeuw zal de overheid werk maken met de voorziening van rein water. Voorheen was zuiver en onbesmet water schaars en duur, vandaar dat cholera,

tyfus en dysenterie periodisch ware ravages aanrichtten, vooral in de steden. Men vergelijke met *als het water stil staat, stinkt het, aan die pomp moet men geen water zoeken, men schept geen water uit een vuile fontein*. Het gebrek aan zuiver water is één van de vele oorzaken waarom de persoonlijke lichaams-hygiëne zo traag en zo laat heeft ingang gevonden. Zolang een gevoelige stijging van de levensstandaard uitbleef, was er van persoonlijke lichaamsverzorging geen sprake. De behoefte aan gezondheidszorg en ziektepreventie werd niet op de eerste plaats of niet alleen aangewakkerd door het gezondheidsondericht op school of door de sanitaire openbare voorzieningen opgewekt, maar was pas mogelijk nadat een kwalitatieve en kwantitatieve verbetering van het voedselpakket bij brede lagen van de bevolking kon worden genoteerd en ook inzake huisvesting, arbeidsduur e.d. fundamentele verbeteringen optraden.

Dat het met het hygiënebewustzijn en de zorg voor het eigen lichaam in het verleden pover was gesteld en huidziekten schering en inslag waren, moge blijken uit talloze gezegden. (17)

- *Die geene vlooijen wil krijgen, moet zijnen aars krabben.*
- *Wat mij niet jeukt, dat krab ik niet*, d.w.z. andermans zaken gaan mij niet aan.
- *Hij heeft wormen (mieren) in den aars.*
- *Hij heeft zijn aars wel gekraauwd.*
- *Hoe dieper men baadt, hoe natter men wordt*, d.w.z. wie eenmaal heeft gezondigd, zal gemakkelijk opnieuw in zonde vervallen.
- *Die niet zwart is, moet zich niet wassen*, d.w.z. wie geen schuld heeft, hoeft zich van een of andere algemene beschuldiging niets aan te trekken.
- Eeuwenlang was speciale nachtkledij de gewone man onbekend en men ging gewoon slapen in de dagelijkse kleding: *ontbloedt niet voor dat gy slaepen gaet*, gebruikt in de betekenis van ontdoe u niet van alle goederen opdat ge door uw kinderen niet hoeft onderhouden te worden, of *kleed je niet uit voor je naar bed gaat (eer je je te slapen legt)*.
- *Die had ook wel eens een bad nodig of eens daags eten, eens in de maand in het bad, en eens in het jaar gelaten worden.*
- *Hij hoort niet wel, ik moest u eens naar het bad voeren.*
- *Die de enen voet in het boerhuis zet, zet de andere in het gasthuis*, contact met publieke vrouwen stond gelijk met het opdoen van een besmettelijke ziekte.
- *Was dikwijls uwe handen, maar zelden uwe voeten en nimmer uw hoofd.*
- *Als de haren geschoren zijn, dan dansen de luizen op de stoppelen.*
- *Een schurftig hoofd vreest de kam, of een schurftig peerd vreest de roskam, een schurft hoofd wil de kam niet lijden...* enz., de waarheid is niet dikwijls welkom.
- *Dit is een leventje als een luis op een zeer hoofd*. Hoofdzeer (teigne) was overigens in de 18de en 19de eeuw een veel voorkomende volksziekte, die slechts met regelmatige wasbeurten en het gebruik van lotions kon worden behandeld en uitgeroeid. Naar het einde van de 19de eeuw toe werden in diverse steden speciale gemeentescholen opgericht voor hoofdzerige kinderen (écoles des teigneux), bv. in Gent door dr. Cruyl.

Het voorkomen van tema's zoals huidziekten, jeuk, ongedierte (vlo, luis) e.d. in de gezegden is o.i. een mooie aanduiding of meter voor de graad van lichaamshygiëne in vorige eeuwen:

- *Als de boer zijn achterste jeukt, zal hij een goed betelaar hebben.*
- *Doet een bedelaar goed, gij wordt met luizen gelooind.*

- *Die niet schurftig is, zal zich niet kraauwen.*
- *Een schoon aangezicht verkoopt wel een schurftien aars.*
- *Van hun eigen luizen gebeten worden, d.w.z. van hun eigen kinderen gekweld worden.*
- *Aangename jeukte, dan kunt ge goed krabben.*
- *Die met honden te bed gaat, staat met vlooijen weder op.*
- *Die luizig is, wordt licht schurftig... enz.*

Het aantal Nederlandstalige spreekwoorden over luizen en vlooiën zijn overigens bijzonder talrijk. We vermelden nog enkel: *bij zit gelijk een luis tussen twee nagelen, dat is maar een luizenzalf*, d.w.z. een gering middel. *Hij poot hem een luis in zijn pels*, d.i. hij wikkelt hem ongemerkt in een zaak die onaangename gevolgen kan hebben. *De ene hond verwijt de andere dat hij vlooiën heeft, hij is zo arm als een hond zonder vlooiën...* enz.

Lichaam, lichaamsgebrek en ziekte

De dualiteit tussen lichaam en geest dateert reeds van de klassieke oudheid en vindt zijn weerspiegeling in *de geest is gewillig maar het vlees is zwak*, de goede wil komt niet altijd tot uitvoering; *de zonde schendt lichaam en ziel; het lichaam is een stinkend kleed dat de ziel bederft; eten en drinken houdt ziel en lichaam bij elkander; het is een lichaam zonder ziel; zijne ziel is hem in 't lijf geworteld...* enz.

Achter een schoon gelaat of een aantrekkelijk lichaam kan heel wat onreinheid, viesheid en fysiek leed schuil gaan: *een schoon aangezicht verkoopt wel een schurftige aars*, dit ondervonden "zy die bij mooye hoeren de Spaansche pokken en diergelyke vuiligheden" opdeden. (18) *Schoon voorgedaan is half verkocht. Schone appelen zijn ook wel zuur. Die zijn huis wil verkopen, schildert de gevel. Een schoon aangezicht veilt lompe leden. Schone aangezichten hebben ook vlekken*, d.w.z. er is niets zonder gebreken. *Hoe schoner vrouw, hoe vuiler aars...* enz.

Ziekten konden onuitwisbare tekenen achterlaten, zoals bv. de pokken: *bij is geschonden door de pokken, de duivel is met zijn sporen over zijn gezicht gereden, men kan erwten in zijn gezicht zaaien, hij is in de erwten gevallen, hij heeft door hagel gelopen.*

De geneeskunde stond t.o.v. bepaalde kwalen machteloos en men diende derhalve met zijn gebreken en fysiek lijden te leren leven, vandaar: *beter een kwaad been als geen, beter scheel dan blind, 't is een ongevoelig Lazarus zeer, daar geen zalf aan is te strijken*, d.w.z. melaatsheid is (was) ongeneeslijk.

Besmettelijke oogziekten waren schering en inslag en veelal het gevolg van nare gewoonten en een gebrekkige hygiëne. Het gebrek aan medische hulp en vooral het te laattijdig ingrijpen bij bepaalde aandoeningen die gemakkelijk te voorkomen en te behandelen zijn, had in het verleden het groot aantal blinden voor gevolg. Vandaar o.m. de vele uitdrukkingen over blinden: *behelp u met kreupelen noch met blinden, blind, arm, en oud is een Jodenwlek...* enz. Wie een breuk opliep werd slecht of helemaal niet geholpen en bleef bijgevolg levenslang gebrekkig. Ook over de kreupele kan men een hele bloemlezing houden uit onze rijke schat aan spreekwoorden: *kreupel wil altijd voordansen, bij den kreupele leert men bincken, bij den vuile leert men stinken.* We hebben het dan nog niet over het eindeloos aantal uitdrukkingen over¹ gekken, onnozelen, zotten... e.d. Meestal is het zo dat men zich in het verleden distantieerde van diegenen die zich door een of ander gebrek of ongewoon lichaamssteken van de massa onderscheidde: scheelzienden, eenogigen, stamelaars, kreupelen, bultenaars, roodharigen, stommen, blinden, mensen met kromme neuzen, platvoeten en aaneengegroeide wenkbrauwen... enz. Zij gingen sinds de 15de-16de eeuw door als hoosaardig, listig, volstrekt onbetrouwbaar. Het blijkt een inter-

nationaal verschijnsel te zijn geweest. Men vindt gelijkaardige spottereien en spreekwoorden waarin schrik en verachting voor gebrekkigen tot uiting komen in het Duits, Engels, Frans en Italiaans taalgebied. In Nederland in de 18de eeuw sprak men van *wil geen stamelaars vertrouwen en de witte kleren schouwen* of *geuzen met spitse neuzen en spitsen kin, daar zit de duivel in*; in het Land van Waas gebruikte men *een spitse kin, een boze zin*.

Ziekte en lichaamsgebrek was een straffe Gods, een teken van de natuurkrachten die het menselijk bestaan beheersten, een waarschuwing, een vloek. In het volkse bijgeloof werden de sterk erfelijk bepaalde ziekten afgedaan met het idee dat kinderen moeten boeten voor de zonde van hun voorouders. Vrouwen die gebrekkige kinderen ter wereld brachten waren gestraft voor een zondig bestaan. Deze kinderen zijn bijgevolg niet enkel verwerpelijk, maar brengen ook onheil: *wacht u voor de getekenden, wacht u voor hen die door God getekend zijn...*

Typisch is verder ook *de ziekten komen te paard en gaan te voet weg*, een ernstige aandoening of zware ziekte is meestal acuut, maar men herstelt er langzaam van. *Na een duchtigen stoot waggelt men lang*, men voelt nog lange tijd de gevolgen van een flinke ziekte.

Toch bleek het weerstandsvermogen van vorige generaties sterk genoeg: *men rijdt langer met een krakende kar dan met een sterke wagen, krakende palen staan het langst...* enz.

Pittig zijn de gezegden over ziek zijn: *hij steekt in een kwaad vel, hij gaat sterven in zijn schoenen, hij is met de neus in 't bed geraakt, hij is stervend ziek, loopt met de dood op 't lijf, hij heeft kwaad bloed in 't lijf*.

De vertrouwdheid met bepaalde ziektebeelden vindt men o.m. in: *zij hebben ook hun kwalen en eksterogen, daaraan heb ik de pest gezien, hij staat alsof hij de klem in de mond had, iemand de pest in jagen of iemand pesten, de schurft aan iets hebben, de jichtige schreeuwt, als hij zich de knobbels stoot, zij is boven pokken en mazelen, of hij heeft al gepokt en gemazeld, d.i. hij heeft reeds tegenslag gehad, het graveel (de koorts) aan iets hebben, iemand de koorts op 't lijf jagen, iemand van de steen snijden, de tering in de beurs hebben, hij heeft de kei in 't hoofd, aan de hete koorts gelegen hebben, hij is buikziek...* enz.

Een teringachtig bestaan leiden wordt gezegd van zaken en verenigingen die niet veel levensvatbaarheid of dynamisme meer hebben, die langzaam uitteren. *Hij is van een terende familie. Liefde en tering zijn twee ongeneeslijke kwalen, die ervan geneest, bewijst dat hij ze niet gehad heeft*.

We hebben slechts een keuze gemaakt uit het ontzaglijk rijke aanbod van gezegden en volkse wijsheden die verband houden met lichaam, ziekte en gezondheid. Deze bijdrage kan een aanzet vormen tot een systematische studie van de maatschappelijke achtergronden van spreekwoorden.

Karel VELLE

VOETNOTEN :

- 1) In verband met de talloze nieuwe dimensies van de Oral History als historische methode raadplege men P. THOMPSON, *The voice of the past. Oral History*, Oxford, 1978.
- 2) Pas vanaf de 60er en 70er jaren van de 19de eeuw gaat het analfabetisme gestadig achteruit. Daar waar het percentage ongeletterden in het begin van de eeuw nog zo'n 50 tot 60 % van de bevolking betrof, daalde die tot 40 % in 1866 en 12,7 % in 1910. J. RUWET & Y. WELLEMANS. *L'analphabétisme en Belgique (XVIIIe et XIXe siècles)*, Leuven, 1978, 57 e.v. 82.

- 3) Gezondheidsonderricht gebeurde vóór het laatste kwart van de 19de eeuw, het moment waarop gezondheidsopvoeding officieel werd ingericht in het onderwijs, via pamfletten, remedieboeken, traktaatjes in de volkstaal met gezondheidswenken, almanakken en... spreekwoordelijke gezegden. Men raadplege bijvoorbeeld *De school van Salerno. Dat is, voorschriften om de gezondheid te bewaren. Vertaalt, bijvoegsel van C. TUINMAN, De oorsprong en uitlegging van dagelyks gebruikte Nederduitsche spreekwoorden*, Middelburg, II, 1727 (over eten en drinken, rust en slaap, lichaamsverzorging, therapie enz.), de 17de eeuwse verzameling gezondheidsregels van J. CATS, *Middelen dienende tot bewaringe van de gesontbeyt, genomen uyt de gront-regels der Hoge Schole van Salerno*, in W.N. WOLTERING (uitg.), *Alle de werken van J. Cats, II, Dordrecht, 1880, 645-73*, J. HEYM, *Het schat der armen, oft een medicijn boeckcken*, Amsterdam 1603 enz.
- 4) Voor het Waalse taalgebied raadplege men bv. J. DEJARDIN, *Dictionnaire des spots ou proverbes wallons, etc.* Luik, 1891-1892, 2 dln. op trefwoorden, médecin, puant, pouce enz. Verder vermelden we de interessante studie van de etnologen F. LOUX & P. RICHARD, *Sagesse du corps. La santé et la maladie dans les proverbes français*, Parijs, 1978. Zij verzamelden 4718 Franse uitdrukkingen die betrekking hebben op lichaamsbeleving, ziekte en ziektepreventie, sexualiteit enz. Zij klasseerden ze naar tema: ouderdom, dood, kwetsbaarheid van het kind, ziekte en lichamelijke afwijking, lichaam en schoonheid... enz. Zij stelden ondermeer vast dat weinig Franse gezegden expliciet over ziektepreventie spreken maar wel tal van associaties behandelen waarop tot ver in de 20e eeuw de gezondheidsetiek zal worden opgebouwd, zoals netheid-luxe, netheid-orde, rijkdom en zindelijkheid e.d. Men raadplege verder het standaardwerk van REINSBERG-DUERINGSFELD, *Sprachwörter der Germanischen und Romanischen Sprache*, Leipzig, 1872, 2 dln. en LEROUX de LINEY, *Livre des proverbes français*, Parijs, 1857.
- 5) P. VAN DEN BROECK, Onze lichaamsdelen in de folklore. *De Brabander*, IV, 1925, 190-191; P.J. HARREBOMEE, *Spreekwoordenboek der Nederlandsche taal*, Utrecht, 1858-1870, 3 dln. en J. CAUBERGHE, *Nederlandsche Taalschat. I. Spreuken en spreekwoorden*, Turnhout, s.d. (1946). Men raadplege verder A. HAROU, Wetenswaardigheden. Menschelijk lichaam (gezegden), *Daghet*, XX, 1904, 181-2 en A. DE COCK, Spreekwoorden, zegswijzen en uitdrukkingen op volksgeloof berustend. III. De mensch in het volksgeloof. A. het menschelijk lichaam, *Volkskunde*, XXIII, 1912, 142-154, 195-199, 229-236.
- 6) G. THUILLIER, Note sur les sources de l'histoire régionale de l'hygiène corporelle au XIXe siècle, *Rev. d'Histoire ec. et soc.*, t. 48, 1970, 2, 229-30.
- 7) F.M. CLAEYS, *A bibliography of Netherlandic dictionaries Dutch-Flemish*, Leuven, 1980, pp. 42-47.
- 8) Spreekwoorden, fotomateriaal en andere aspecten van de materiële cultuur kunnen bv. zeer verhelderend zijn bij een studie van de familiebanden in het verleden, het huwelijksritueel, de relatie tussen mannen en vrouwen van diverse leeftijden e.d. Men leze hiervoor de talloze werken van Paul Sébillot, het biezonder suggestieve werk van M. SEGALIN, *Nuptialité et alliance. Le choix du conjoint dans une commune de l'Eure*, Parijs, 1970 (verschenen in de reeks Mémoires d'anthropologie française), en vooral M. SEGALIN, *Le mariage et la femme dans les proverbes du Sud de la France*, in: *Annales du Midi*, 1975, 265-88 en idem, *Mari et femme dans la société paysanne*, Parijs, 1980.
- 9) De kwade hand leggen op iemand wordt gebruikt in de betekenis van een ziekte of ongeval berokkenen door een bovennatuurlijk of duivels vermogen, door aanraking met de hand, door woorden van vervloeking en verwensing, door kosteloos spijs en drank van een heks te aanvaarden, door voorwerpen op te rapen of aan te raken die haar hebben toebehoord... enz. A. DE COCK, *Spreekwoorden etc.*, *Volkskunde*, XXIV, 1913, 47-9; H. CONSCIENCE, De kwade hand, in: *Avondstonden*, Brussel, 1912, 160 e.v. en L. SCHELTJENS, *De kwade hand*, Antwerpen, 1909.
- 10) R. MUCHEMBLED, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe-XVIIIe siècles)*, Parijs, 1978.
- 11) Vergelijk met Franse spreekwoorden zoals: les jeunes médecins font les cimetières bassus, il n'y a pas de meilleur médecin que de soi-même, il a renvoyé ses médecins enz.
- 12) A la campagne on a le temps de mourir dix fois avant d'être secouru par le médecin.

(vervolg op blz. 224)

Bakelandt-polemiek, laatste aflevering

Naar aanleiding van de repliek van Stefaan Top, "Bakelandt in het verweer" (Oostvlaamse Zanten LX, 1985, 3), valt mij de weinig aangename plicht te beurt vooralsnog een bijdrage tot de polemiek rond Tops Bakelandtboek te leveren.

Wat mij betreft alvast het laatste woord. Het ligt immers niet in mijn bedoeling rond een boekbespreking oeverloze discussies te spinnen. Lektuur en interpretatie van een boek zijn gebonden aan de welbepaalde kijk van een lezer en derhalve vanzelfsprekend subjectief.

Dat een auteur lang niet altijd een bespreking van zijn werk boven zijn bed hangt, hoeft echter niet zonder meer in de schoenen van een kritische lezer geschoven te worden. Neem nu de weerleggingen van Stefaan Top.

Doorheen zijn repliek beweert Top dat hij met zijn werk geen historische studie beoogde, maar dat zijn boek dient gezien te worden in het licht van een volkskundige syntese. Een argumentatie die ik kan volgen, maar waarom publiceert Top dan een eerste boek (van een drieluik) waarin hij de groepskriminaliteit, en ik citeer: "vanuit een algemeen historische gezichtshoek" wil benaderen? (p. 31).

Het komt mij dan ook eerder vrijblijvend over wanneer Top de door mij geformuleerde opmerkingen aangaande essentiële tekortkomingen als bv. familiebanden wegwijs door te stellen dat een en ander inderdaad gebrekkig werd uitgewerkt, maar dat hij deze elementen minder relevant achtte in het licht van zijn literatuur- en sagenstudie. Een boek met

historische pretenties op de markt brengen en dan elke kritiek weerleggen met het argument dat het opgebouwd is met de kruimels van een volkskundige studie, lijkt mij op zijn minst bij het haar getrokken.

Dat Stefaan Top duidelijk naast de kwestie praat, blijkt ten andere uit zijn repliek aangaande de professionele structuur van de bendeleden. Volgens de auteur kan hier geen onderscheid worden gemaakt tussen verschillende beroepskategorieën, aangezien alle tot de laagste klasse behoren. Sinds wanneer behoort bv. een smid tot de lagere beroepsklassen?

Tops weerlegging van onze kritiek betreffende zijn poging om de 18de-eeuwse groepskriminaliteit te ontleden, ligt in dezelfde lijn. Als het zijn bedoeling niet was om een wetenschappelijk verantwoord beeld op te hangen van het buitenlands banditisme ten tijde van Bakelandt, waarom besteedt hij er dan niet minder dan twintig bladzijden aan? En waarom plaatst hij op pp. 85-86 dan al die vrijblijvende algemene karakteristieken op een rijtje?

Tot slot nog een fraai staaltje "nieuw-spraak". Dat ik mij geen beeld kan vormen van het aktieterrein van de Bakelandtbende, zou verband houden met het feit dat ik niet vertrouwd ben met West-Vlaanderen. Schreef Top zijn boek uitsluitend voor streekgenoten van Bakelandt? Waarom dan een Franse en Engelse korte samenvatting (pp. 275-289)?

Danny LAMARCQ

LIDMAATSCHAP '86. SOM BLIJFT GELIJK. STEUNLEDEN EN WELDOENERS.

Het beheer en de aanwezigen hebben op de algemene vergadering van 20 november '85 beslist het lidgeld niet te verhogen, in de stellige overtuiging, dat elkeen dat besluit zal op prijs stellen en zich opnieuw zal inschrijven. Een paar bestuursleden en gewone leden hebben sindsdien spontaan geseind hun lidgeld te verdubbelen of te vermeerderen in huldebetoon aan de jubilerende Bond en in trouw aan dit waardevolle en rijk geïllustreerde tijdschrift, in zijn genre zeker een koploper en toch goedkoop!

Wie brengt nieuwe leden aan?

De lijst van steunende leden en weldoeners wordt in de loop van het jaar speciaal vermeld!

De Beheerraad

Internationale muziekprijs voor onze medewerker Paul COLLAER (Boom, 8 juni 1891)

Paul Collaer, klaarblijkelijk de nestor van de volkskundigen alhier, houdt steeds van ons tijdschrift en schreef een belangrijke bijdrage in de 52e jg. (1972) *Liederenjagers in Sicilië. Beschouwingen inzake methodiek*, een artikel van internationale en internationale waarde tegelijk. Thans ontving hij tijdens een plechtigheid in de Staatsopera te Oost-Berlijn de Unesco International Music Council-prijs, voor zijn gezamenlijk werk.

Paul Collaer, dr. in de natuurwetenschappen, stichtte in '21 i.s.m. het Pro Artekwartet de Pro Artekconcerten, en stelde in een periode van 12 jaar ruim driehonderd werken van prominente binnen- en buitenlandse componisten voor, was van 1937 tot 1953 directeur van de muziekdiensten van het toenmalig N.I.R., is medestichter o.a. van het Internationaal vennootschap voor hedendaagse muziek, de Prix Italia, de Internationale Raad voor de volksmuziek onder de auspiciën van de Unesco. De Beheerraad van de K.B.O.V. feliciteert hem oprecht voor de zo verdiende onderscheiding.

R.v.d.L.

(Gilbert HUYBENS. *Paul Collaer. Bio-, bibliografie.* Volkskunde 77 (1976) 151-160).

Ernest Van den Driessche. Bibliografie.

Daar de redactie een paar gegevens uit het buitenland nog niet verkrijgt, verschijnt deze rubriek in een volgend nummer. (Zie blz. 170-171)

K.B.O.V. 50 Jaar - Oproep voor exlibrissen van heem- en volkskundigen

De Korinklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen bestaat VIJFTIG jaar. Hij is gesticht op 2 mei 1926 in het Notarissenhuis te Gent! Het Beheer speurt naar kansen en middelen om te vieren. Eén punt ligt reeds vast:

De publikatie van exlibrissen van heem- en volkskundigen

in de ruimste zin. We beschikken over boekmerken van Alfons de Cock, Paul de Keyser, Richard Vankenhove, Karel C. Peeters, Hervé Stalpaert, Egied Strubbe, Stefaan Top, Willy Braekman, Eugene van Autenboer, Maurits van Coppenolle, Emile van Heurck, Victor Stuyvaert, Pierre Khuysskens, Ernest Claes, Jan Lindemans, Isidoor Teirlinck, Achiel Van Acker, Frank Lateur, Leon Defraeye, Albert van Hageland, Roel Van de Walle e.a. Het ligt voor de hand, dat de lijst niet volledig is, ver van daar. Daarom dringen we er op aan, dat alle leden zo mogelijk hun ex-libris zouden willen toesturen en bij vrienden en bekenden er zouden naar speuren, opdat we een zo groot mogelijke oogst zouden kunnen publiceren (indien niet terug te sturen komen ze daarna terecht in het Internationaal exlibriscentrum te Sint-Niklaas). Toesturen naar adres redactie, of naar Bibliotheek K.B.O.V., Museum voor Volkskunde, Kraanlei 65, 9000 Gent.

De moeilijkheid bestaat erin, dat sommige personen over meer dan één exlibris beschikken, zo Paul de Keyser, Hervé Stalpaert, Maurits van Coppenolle, Victor Stuyvaert. Ook daar wensen we zoveel mogelijk volledigheid.

VOLKSHUISEVESTING IN GENT

80 Jaar Gentse Maatschappij voor de Huisvesting.

Gent, Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie - Informatiecentrum Stadsvernieuwing, 1984, 111 blz., 150 BF.

Het kan wellicht zonderling voorkomen in een volkskundig tijdschrift een bespreking te wijden aan een kataloog, verschenen ter gelegenheid van de tentoonstelling "80 jaar Gentse Maatschappij voor Huisvesting (Gent, Informatiecentrum 14 sept.-30 nov. 1984). "Toen we de kataloog ter hand namen, zagen we onmiddellijk dat deze gelegenheidsuitgave meer te betekenen had dan een leidraad voor de tentoonstelling. In tekst en illustratie ontdekten en zagen we een overzichtelijke studie over de volkshuisvesting te Gent, geplaatst in een historisch en toekomstperspektief. Alhoewel het studieterrein bekeken wordt van sociaal, economisch en stedelijk standpunt uit, schuilt in de kataloog een interessante bijdrage die haar plaats verdient in de studie van de volkskunde. De inhoud illustreert zeer overzichtelijk de huisvesting van een aparte gemeenschap, die we betitelen als deze van de kleine man, de economisch zwakke, de beluik- en krotbewoner. Het is een terminologie die we niet mogen veralgemenen met "het volk" en die we moeten bekijken in het kader van haar tijd. Wanneer we woning en milieu van die aparte gemeenschap bekijken, valt het moeilijk aan te nemen dat hier sprookjes werden verteld, volksliteratuur werd gelezen, poëzie of proza werd geschreven, volkskunst werd beoefend, onderwijs en opvoeding werden behartigd.

In het "ten geleide" (blz. 5) van dhr. Georges Bracke, schepen van cultuur en middenstand, wordt de motivering van de tentoonstelling, gewijd aan de 80ste verjaardag van de Gentse Maatschappij voor de huisvesting, bondig geschetst. De Gentse maatschappij, gesticht in 1904, was de eerste in Vlaanderen. Dhr. Geert Van Doorne, Conservator Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie schrijft in de "Verantwoording" (blz. 7) dat de voorliggende kataloog een blik wil werpen in het verre verleden van de nog niet georganiseerde huisvesting.

Het tema van de woning in het verleden wordt zeer overzichtelijk geschetst door Guido Deseyn in de hoofdstukken "Ancien Regime" (blz. 9-27) en "De Negen tiende eeuw" (blz. 28-47). Hiermede belanden we ten volle in het domein van de materiële volkskunde.

Einde van de 13e eeuw waren de huizen van het gewone volk bijna volledig uit

hout opgetrokken. Een groot deel bestond uit armzalige krotten. Noch in de patriciërs-, noch in de volkswoning was enig comfort te bespeuren. De woning van de kleine man bestond uit één of twee kamers. In geval van brand kon de woning gemakkelijk omver getrokken worden voor het blussen van de vuurhaard of brandstapel. In het huidige stadscentrum zijn die brandstraatjes nog zeer duidelijk merkbaar.

In de 15e eeuw besefte het stadsbestuur het gevaar van strooien daken. In een reglementering werd toegestaan dat strooien daken nog werden hersteld voor een termijn van drie jaar; nadien mocht het niet meer worden opgeknapt.

In het begin van de 16^e eeuw waren er nog circa vierduizend houten gevels te Gent. Het interieur van de volkswoning was geenszins doelmatig noch bijna hygiënisch.

Naar het einde toe van de 17^e, begin 18^e eeuw, werden naar het voorbeeld van begijnhoven en godshuizen de volkswoningen per twee of per drie opgetrokken langs de openbare weg, gebouwd in bak- en zandsteen.

De 18^e eeuw is de periode van de plattelandsvlucht naar de steden. De immigrerende plattelandsbewoners moesten zich ook in de stad tevreden stellen met "krotwoonsten", lemen huizen of stallingen. In het laatste kwart van de 18^e eeuw vertoonden de werkmanswoningen schaarse decoratieve elementen: bepleisterde gevel, uitgewerkte kroonlijst, dakvensters in navolging van de grotere huizen. Naar het einde van de 18^e eeuw groeide een meer functionele architectuur. Het baksteenparement deed opnieuw zijn intrede; het toekomstbeeld van het beruchte 19^e eeuwse beluik. Godshuizen en kloosters die in het begin van de 19^e eeuw eigendommen geworden waren van de stedelijke commissie der burgerlijke godshuizen, werden ingericht als arbeiderswoningen. Het Alijnshospitaal werd een beluik. De cellen van de gewezen predikheren in het klooster in Onderbergen, werden tot beluik omgevormd. In het pandhof van het Patershol werden kloostergang en cellen op de verdieping veranderd in arbeiderswoningen. Zelfs een gedeelte van het Gravensteen bleef niet gespaard om er werkmanswoningen onder te brengen.

Behuizingen en mistoestanden in de beluiken waren wraakroepend. Een stedelijk reglement van 1850, ter beteugeling van het doen verdwijnen van die toestanden biedt ons hierop een kijkje.

De kamers op de gelijkvloerse verdieping moeten 12 m² oppervlakte hebben. De benedenplaatsen moeten een vloering hebben op een laag mortel. Alle huizen moeten een gelijkvloers en een verdieping hebben. Het is verboden op de zolder of onder de mansarde te wonen als ze niet geplafonneerd zijn. Kelders mogen niet bewoond worden. Verboden in de huizen te houden: varkens, konijnen, Oost-indische ratten, bokken, geiten, schapen, duiven, kiekens, ganzen, eendvogels, of al ander soortelijk geogelte.

De periode van de 20ste eeuw wordt in de catalogoog "Volkshuisvesting te Gent" uitvoerig behandeld door Marie-Louise Bisschop, Jo Desmedt en Luc Joos (blz. 48-92). Het hoofdstuk sluit meer aan bij het sociaal, economisch, architecturaal en stedelijk aspekt van de volkshuisvesting. Zulks neemt niet weg dat er voor het volkshuisvesting aspekt heel wat interessante gegevens uit dit hoofdstuk te halen zijn, o.a. in verband met de stichting van maatschappijen voor goedkope woningen, projekten, huurprijs. In de keus van woonpatroon worden twee verschillende visies toegepast: de individuele woning en het gemeenschappelijk wonen. Een nieuw huisvestingsbeleid kwam uit Engeland naar hier overgewaaid, gebaseerd op de tuinwijkgedachte, waarin het gemeenschappelijk wonen op het voorplan stond.

In de situatieschets (blz. 93-99) van Marie-Louise Bisschop en Jo Desmedt worden statistische gegevens gepubliceerd over de huisvesting te Gent o.a. over: aantal appartementen en gezinswoningen, aantal huurders, de bewoners. Toekomstperspectieven" (blz. 101-108) voor de stad Gent worden geschetst door Luc Joos. De jongste stads- en dorpsherwaarderingsoperaties van 1983 brachten een belangrijke ommekeer in het denkpatroon van de volkshuisvestingspolitiek. Renovatieprojekten openen een nieuwe horizon voor een bewoonbare en bewoonde binnenstad. Zowel de taak van het stadsbestuur als deze van de huisves-

tingsmaatschappijen is en wordt hierin betrokken door informatie, konsultatie en medezeggingschap.

Vermelden we nog de "Bibliografie" (blz. 110-111) die zeer overzichtelijk en aktueel is. De stad Gent heeft hiervan heel wat uitgaven op haar aktief.

Niet enkel de inhoud van de katalogoog "Volkshuisvesting in Gent" verdient onze waardering voor de overzichtelijke studie van het onderwerp, maar ook de grafische verzorging met lay-out en kaftontwerp van Patrick Cattoir en het zetwerk van GOFF p.v.b.a. verdienen een lofwoord. Mogelijks zitten er in deze studie van de katalogoog zwakke puntjes verschoelen; de auteurs zijn zich hiervan wel bewust. De ontdekking hiervan laten we over aan meer gespecialiseerde krachten die thuis zijn op dit terrein. Ons interesseerde enkel een volkshuisvesting benadering van het onderwerp; in de katalogoog vonden we hiervoor een rijke bron.

Een aanmoedigend woordje verdient de historicus Lus Joos en zijn mede-auteurs: Marie-Louise Bisschop, Guido Deseyn en Jo Desmedt voor het werk dat ze tot stand brachten. Deze nieuwe publikatie strekt evenzeer tot eer van konservator Geert Van Doorne. De katalogoog is een mooie aanvulling van de uitgaven die de Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie en het Informatiecentrum Stadsvernieuwing in de jongste jaren op zich namen. De lektuur van de katalogoog kunnen we aanbevelen voor een uitgebreide categorie van mensen in 't algemeen: ekonomen, sociologen, architecten, studenten, en Gentenaars in het biezonder.

Even belangrijk als de katalogoog was de gelijknamige tentoonstelling "Volkshuisvesting in Gent" die gehouden werd in het Museum d'Hane-Steenhuysse van 14 september tot 29 december 1984. Het Informatiecentrum Stadsvernieuwing heeft ons medegedeeld dat de tentoonstelling in verkorte versie in bruikleen kan gegeven worden aan verenigingen en scholen. Een initiatief dat we zeer kunnen aanbevelen. Informatie daarover bij het Informatiecentrum Stadsvernieuwing, Veldstraat 55, 9000 Gent. Tel. 25.70.53.

Marcel Daem

WERKEN VAN BARMHARTIGHEID: 650 JAAR ALEXIANEN IN DE ZUIDELIJKE NEDERLANDEN.

Tentoonstelling - Catalogus, Leuven, Stedelijk Museum Vander Kelen - Mertens, 1985, 367 blz., ill.

De Kongregatie Broeders Alexianen (ook celledroeders genoemd) vierde in 1985 haar 650-jarig bestaan. In het Stedelijk Museum Vander Kelen - Mertens te Leuven, is een tentoonstelling gewijd aan het rijke verleden van de celledroeders. De katalogus bestaat uit 2 delen. In het eerste deel wordt aandacht besteed aan de verschillende aspecten die betrekking hebben op de geschiedenis der Alexianen (ontstaan en groei, de verscheidene kloosters in de Z. Nederlanden, hun sociale functies, hun kledij, hun patroonheilige). Het tweede deel omvat een bloemlezing uit hun aanzienlijk kunstpatrimonium (schilderijen, beeldhouwwerk, edelsmeedwerk, oud brandglas, borduurwerk). Deze werden in de loop der eeuwen gekocht en geschonken, om de kapellen en kloosters te versieren, en veel van die kunstwerken werden tot nu toe nooit aan het publiek getoond.

De benaming celledroeders is wellicht afgeleid van het woord "cella", wat betekent "kloostercel". De naam Alexianen duikt veelvuldig op sinds het einde van de 15de eeuw, toen zij de H. Alexius als patroonheilige aannamen.

Over het ontstaan en de eerste jaren van deze kongregatie is zeer weinig geweten. Wel weet men zeker, dat zij niet, zoals de meeste kongregaties, op één bepaald ogenblik door één stichter gesticht werd. De beweging is in verschillende steden, onafhankelijk van elkaar, spontaan gegroeid vanaf het begin van de 14de eeuw. Oorspronkelijk waren het vrome leken die een bedelbestaan aannamen, zonder vaste woonplaats en zich, in een totale zelfverloochening en offergeest (idealen van een vita apostolica), tot doel stelden de werken van barmhartigheid te beoefenen. In Gent vinden we de eerste vermeldingen in 1313, en zij waren toen waarschijnlijk gevestigd in de buurt van het Groot Vleeshuis. Vermits die woonst te klein werd, kregen zij in 1372 van het stadsbestuur toestemming een onderdak in te richten in de torens en muren van de verlaten vestingen naast de Turrepoort (thans is daar het St.-Amandusinstituut gevestigd).

De grote pestepidemie die van 1348 tot 1352 Europa teisterde heeft de broeders een sterke stimulans gegeven. Overal stelden ze zich ten dienste voor

het verzorgen van de pestlijders en het begraven van de talrijke doden, zodat zij in vele steden onmisbaar werden. Daardoor voelden zij ook de noodzaak van een sterkere organisatie en een vaste woonplaats. Het waren nog steeds geen religieuzen en ze stonden buiten de kerkelijke statuten. Dat veranderde pas in 1548, wanneer paus Pius II de celledroeders als een orde erkende. Ze legden de 3 geloften af, ze volgden de regel van de H. Augustinus en ze hadden het recht een eigen kapel (die meestal aan de H. Alexius gewijd werd) op te richten. Ze hadden de status van religieuzen verworven.

Aanvankelijk beschikten de huizen over een grote mate van zelfstandigheid. Pas in 1468 werd een algemene overste aangesteld, en werden 5 provincies ingericht: Holland, Vlaanderen, Brabant, Rijnland en Saksen.

In de daaropvolgende eeuwen braken 2 moeilijke periodes aan. Vooreerst met de opstand van de Nederlanden in de 2de helft van de 16de eeuw, toen de celledroeders in een aantal steden hun klooster een paar jaar moesten verlaten (o.m. in Gent van 1579 tot 1584), en de huizen in de provincies Holland en Saksen werden afgeschaft. Ze werden ook zwaar getroffen door de Franse bezetting, toen in de Z. Nederlanden de meeste huizen definitief werden afgeschaft (in Gent in 1798).

Thans bestaan in ons land nog 5 huizen: Elsene, Boechout, Grimbergen, Tienen en Henri-Chapelle.

In ruil voor het naleven van hun plichten in tijden van nood, kregen zij meestal bescherming van het stadsbestuur en genoten van talrijke voordelen, waaronder vrijstelling van stadsaccijnzen. In tijden van epidemieën vaardigden de steden talrijke maatregelen uit. Zo moest bv. iedereen die in aanraking kwam met besmette personen en doden een speciaal kenteken, meestal een witte stok, dragen (ook de celledroeders). Vermits men het gevaar voor besmetting wou indijken door de zieken te isoleren, werden in veel steden, aan de rand van de stad, speciaal daartoe bestemde pesthuizen gebouwd, die veelal onder het beheer van een celledroeder werden gesteld. Door hun dagelijks, nauw contact met pestlijders hadden de Alexianen op dit gebied veel

kennis en ervaring opgedaan. Daardoor werd soms een Alexiaan tot pestmeester van de stad aangesteld. De pestmeester werd aangesteld om de orde op het vlak van de pestbestrijding en -behandeling te handhaven (p. 128). Anderen schreven ook pestboekjes. Dat waren traktaatjes waarin uitgeweid werd over allerhande facetten van de pest, zoals de oorzaken, de verspreiding, de behandeling, het zich vrijwaren ervan (het moet wel gezegd worden dat men tot 1894 niet wist wat pest was; toen ontdekte Yersin de pestbakterie).

Naast pestbestrijding waren de Alexianen ook zeer bedrijvig op het gebied van sterfensbegeleiding en het begraven van de doden. Dat laatste was hun voornaamste bezigheid en in veel steden hadden zij daarvoor het alleenrecht verkregen. De begrafenissen waren ook strikt gereguleerd o.m. met betrekking tot de tarieven en het tijdstip van de begrafenis.

Ze hielpen ook bij rampen en oorlogen de gewonden wegvoeren en verzorgen, en de doden begraven. Ze bekommerden zich ook om wezen en verlaten kinderen, die in hun kloosters werden opgenomen.

Een laatste belangrijke taak die hier besproken wordt is de zorg voor de opname van geesteszieken, sinds de 2de helft van de 16de eeuw. In de loop der eeuwen, en vooral in de 19de eeuw werd dat één van hun hoofdbezigheden. De huidige Alexianen zijn allen verbonden aan psychiatrische instellingen.

Terecht mag gesteld worden dat er in de loop der eeuwen een overgang geweest is van "bedwingers van de dood" naar "bedwingers van krankzinnigheid" (p. 135).

In de regel kon men de Alexianen herkennen aan hun lang grijs kleding, een zwarte scapulier (volgens Van Dale is een scapulier een schouderkleed, een strook stof door sommige orden op borst en rug over het habijt gedragen), een lederen riem om het middel en een lange zwarte kapmantel. In veel huizen werd wel van deze regel afgeweken: de kledij was bv. volledig zwart of reikte slechts tot de knieën. In Gent kon men de celledroeders herkennen aan "een lang zwart kleding met een lange grijze kapmantel zonder mouwen, die over het hoofd werd aangetrokken en vooraan gesloten was... Als hoofddekfel droegen ze een zwarte driehoekige muts. De kap van de mantel heeft een vierkantige vorm" (p. 140; ill. p. 145). Sinds 1963 gaan de celledroeders gewoon in burger gekleed.

Ten slotte nog een woordje over de H. Alexius, hun patroonheilige. Hij leefde in de 4de eeuw in Rome en was de zoon van rijke ouders. Op de avond van zijn huwelijksfeest verliet hij zijn bruid en zijn ouders, verdeelde al zijn bezittingen onder de armen en ondernam een pelgrimstocht naar het H. Land. Teruggekomen in Rome, waar niemand hem herkende (ook zijn ouders niet) leefde hij als bedelaar. Hij verkreeg in zijn ouderlijke huis onderdak en leefde daar 17 jaar onder de trap, ondanks zware beledigingen en beschimpingen van de bedienden. Hij stierf, met een stukje perkament tussen de handen geklemd, waarop hij zich bekendmaakte. Pas in het bijzijn van de paus en de keizer kon men het stukje perkament verwijderen en zijn ware identiteit bekendmaken, tot grote wanhooft van zijn ouders en zijn bruid, die hem trouw gebleven was.

De alexianen vereerden deze heilige omdat in zijn levensverhaal een aantal aanknopingspunten met hun eigen levenswijze voorkwamen: totale zelfverloochening, leven als bedelaar in volkomen armoede en ontbechting, los van alle wereldbanden.

De auteurs van de kataloog (een ploeg van 26 medewerkers die elk verscheidene stukjes schreven) zijn erin geslaagd via literatuur- en archiefonderzoek een ruim beeld te schetsen over het leven van de Alexianen.

Naast de uitgebreide achtergrondinformatie wordt ook veel aandacht besteed aan elk tentoongesteld stuk afzonderlijk. We krijgen gegevens over de aard van het stuk, de vervaardiger, de datering, de afmetingen, soms de vorm, de kleuren, eventuele restauraties en de herkomst. Daarbij wordt ook uitleg verstrekt over de inhoud en de achtergrond van het stuk, gevolgd door een beknopte bibliografie.

Vermits de meeste kunstwerken godsdienstige taferelen weergeven, is het werk ook bruikbaar voor wie geïnteresseerd is in religieuze onderwerpen en heiligenvoorstellingen. Bovendien staan veel kunstwerken erin afgebeeld.

Het boek duidt een nieuwe trend in de tentoonstellingskatalogi aan, nl. het geven van zoveel mogelijk bijkomende informatie, en niet alleen titel, schilder, datum en afmetingen. Daardoor zijn dergelijke werken goed te lezen en te gebruiken zonder de tentoonstelling zelf gezien te hebben.

Veerle Vandeputte

INHOUD OOSTVLAAMSE ZANTEN JG. 60 (1985)

I. VOLKSKUNDE ALGEMEEN

Bibliografie, Verenigingen, Kongressen, Musea, Tentoonstellingen, enz.

1. R.v.d.L. Oostvlaamse Zanten 60 jaar 2
2. Idem. Briefwisseling Cl. Trefois & Pol de Mont. Bibliografie 3
3. L. Beyens & A. Eloy. Hulde Renaat v.d.L. Teksten van E. De Cuyper, G. Weze, J. Van Haver, W. Dezutter, K. Berckmoes, O. Busschop, R.v.d.L. 17
4. E. De Kinderen. Molen en Molenaar, in twintigste eeuw 33
5. R. Haeseryn. Museum plattelandsleven Slawinek 43
6. R.v.d.L. Kongres mytologie in Frankrijk 47
7. Kongres Eros en liefde in het sprookje 104
8. R.v.d.L. Vijf exposities & katalogen. Volksdevotie: L'image de piété en France. Wallfahrt kent keine Grenzen. Geloof in beelden. St.-Arnoldus. St.-Kristoffel 48
9. R.v.d. Walle & R. Devriendt-Mores. Kanttekeningen bij tentoonstelling 'Van Minnespel tot Kinderspel' 54
10. R. Haeseryn. Intern. reglementering/bescherming/folklore 172
11. L. Beyens. H. Pintelon. A.G. Homblé. G. Weze. R. Van de Walle: Jaarverslag Bond. Bibliotheek. Museum. Kantklub. 161
12. S. Godfroid. Vijfde Studiedag RUG & Bond: Spel & Grafiek 167

Personalia

13. Cl. Trefois (2)14; P. de Mont (2); 15. Renaat v.d. Linden (3); met aanwijzing van blz. tot nr. 21; 16. R. Haeseryn (105); 17. Luc Beyens (53); 18. Ger Schmook (169); 19. Ern. Van den Driessche (171-233); 20. A.G. Homblé (169-216); 21. Paul Collaer (233).

Grondslagen, methodiek & dergelijke

22. Kanttekeningen bij expo 'Minnespel tot Kinderspel' (9 pl.)
23. Cl. Karnoouh. Volkskunde & natie. Allegorische wordingsgeschiedenis. 58
24. J. Gelis. L'Arbre et le fruit. La naissance dans l'occident moderne. 108
- 24a. F. Santy & A. Osaer. Vlag en wimpel. Christel. Arbeidersbeweging 108
- 24b. L. Petzoldt. Volkstümliche Feste 114
25. J.L. Van Belle. Dictionnaire des signes lapidaires 118
26. S. Top. De Bende van Bakelandt in de geschiedenis 115
27. Idem. Aspecten van de marktzanger in Vlaanderen 117
28. De rode verleiding. Affiches socialistische arbeidersbeweging 122

II. NEDERZETTINGEN

29. Zie 2 Cl. Trefois, nr. 3, 5, 23

III. GEBOUWEN

30. Zie 2 Cl. Trefois, nr. 3, 4, 5
31. S. De Cock. Dorpsboek Kruibeke, nr. 25 111
32. C. Willems. De Dender en zijn Vlaamse steden 177
33. J. Flamant, J. Van Mello. Geraardsbergen van toen 178
34. Volkshuisvesting in Gent 234

IV. VOORWERPEN

35. Zie nr. 2, 3, 4, 5, 9, 11, 24, 25

V. TEKENS EN UITHANGBORDEN

36. Dictionnaire des signes lapidaires, nr. 25, 3, 4, 9, 19, 24, 28

VI. TECHNIEK, BEROEPEN, VOLKSKUNST & NIJVERHEID

37. Zie nr. 2 Trefois, 3, 4, 5, 8, 9, 11 Kantklub, 12 Grafiek, 19 Ern. Van den Driessche, 23 Allegorie, 25
38. R. v.d. Linden & A. D'Hoker. Exlibris of boekmerk 145 - 182
39. K. Velle. Baron de Poederlé. Metereologie 49

VII. VOLKSPSYCHOLOGIE, TYPISCHE BEROEPEN EN INDIVIDUEN

40. Zie nr. 3, Molenaars 4, Volksdevotie 8, 19, Sprookjesverteller 7, 9, 12 Spel, 24 b Feest, Vissers, Landru, Bende van Bakelandt 26, Marktzanger 27, 38, 43

VIII. VOLKSVOORDRACHTEN, SIERADEN

41. Zie nr. 4 kledij molenaar, 8, 9, 12 Grafiek, 24, 24a, 25, 27, 28, 34, 38

IX. VOEDING

42. Zie nr. 3, 9, 24, 24b
43. P. Huys. Liedeken Snuijftoback 106

X. ZEDEN EN GEBRUIKEN, LEVENSLLOOP, JAARKRANS, SPELEN EN FEESTEN

44. Zie nr. 3, 4, 7, 9, 12 Spel, 24 Naissance, 27 Marktzanger, 24a Vlag, 24b Feste, 28 Affiches, 34
45. John Flanders over Folklore. Inleiding A.v. Hageland 178

XI. SOCIALE EN RECHTERLIJKE VOLKSKUNDE

46. Zie nr. 3, 4, 24, 24a, 26, 27, 28, 34, 38

XII. VOLKSGELOOF

47. Zie nr. 3, 6 Kongres Mytologie, 8 Vijf exposities en katalogen Volksdevotie, 9, 24, 24b, 56a
48. M. Daem. Broederschap St.-Jakob Compostella te Gent 63
49. J. Van Effelterre. Bijgeloof van vissers 105
50. R. Dascotte. Religion et traditions populaires dans la région du Centre 113
51. M. Broekaert. Kristus op de Palmezel. Kultuurhistorisch en ikonografisch in Europees perspektief 125
52. E. Dhanens. Kristus op de Palmezel. Addenda 215

XIII. VOLKSGENEESKUNDE

53. Zie nr. 3, 9, 24, 34, 43
54. K. Velle. Baron de Poederlé. Geneeskunde 18de e. 49
55. W.L. Braekman. Oostvlaams Medecijn boeck 75
56. K. Velle. Geneesheren en apotekers. Spreekwoord 219
56a. V. Vandeputte. Alexianen, Pest 236

XIV. VOLKSWETENSCHAP, PLANTEN-, DIER-, WEER- EN STERRENKUNDE

57. K. Velle. Baron de Poederlé. Metereologie 49
58. Zie nr. 51 & 52 Palmezel, 38 49

XV. VOLKSLETTERKUNDE

59. John Flanders. nr. 45. Bende van Bakelandt nr. 26

XVI. VOLKSPOEZIE

60. Aspecten van de marktzanger nr. 27. Liedeken van de Snuijftoback nr. 43
61. G. Van van Bulck. Moordlied nopens Landru 107

XVII. MUZIEK. DANS. UITROEPEN

62. P. Collaer. Internationale muziekprijs nr. 21. Zie nr. 3
63. P. V/d. Woestijne. L. Jocque. Kon. Harm. Amicitia 111

XVIII. VOLKSVERHALEN. SPROOKJES. SAGEN. LEGENDEN. ANEKIDOTEN

64. Zie nr. 3. Kongres mytologie nr. 6. Bakelandt nr. 26.
Kongres Eros und Liebe in sprookje nr. 7

XIX. VOLKSTONEEL. POPPENSPEL. VOLKSSCHOUWBURG

65. Zie nr. 11 Museum.

XXI. VOLKSTAAL. SPREEKWOORDEN. HUMOR. SPOTROEPEN

66. Zie nr. 3, 56
67. K. Velle. Geneesheren en apotekers. Spreekwoord als bron voor sociale geschiedenis. Casus ... 219
68. J. De Baets. K. Pynckels. Eekloos Dialektwoordenboek 112

XXII. NAMEN. PLAATSEN. STRATEN. HUIZEN. VOOR-FAMILIE-BIJNAMEN

69. Zie nr. 3, 4 Molenaars, 9, 24, 26

AUTEURS

K. BERCKMOES, 17	L. JOCQUE, 111
L. BEYENS, 17, 53, 161	CL. KARNOOUH, 91
H. BOONE, 218	M.C. LALEMAND, 118
W.L. BRAEKMAN, 75	D. LAMARCQ, 115, 231
M. BROEKAERT, 125	A. OSAER, 108
O. BUSSCHOP, 17	L. PETZOLDT, 114
P. COLLAER, 233	H. PINTELON, 161
M. DAEM, 63, 234	K. PYNCKELS, 112
R. DASCOTTE, 113	F. SANTY, 108
J. DE BAETS, 112	G. SCHMOOK, 169
L. DE COCK, 58	S. TOP, 115, 117, 180
S. DE COCK, 111	C. TREFOIS, 3
E. DE CUYPER, 17	F. UYTTERHAEGEN, 122
E. DE KINDEREN, 33	J.L. VAN BELLE, 118
S. DE LANGE, 177, 178	G. VAN BULCK, 107
E. DEMOEN, 117	E. VAN DEN DRIESSCHE, 171, 233
P. DE MONT, 3	R. V/D. LINDEN, 2, 3, 17, 47, 48, 108, 113, 114, 145, 169, 171, 178, 182, 218, 233
R. DEVRIENDT-MORES, 54	V. VANDEPUTTE, 236
W. DEZUTTER, 17	R. VAN DE WALLE, 54, 161
E. DHANENS, 215	P. VAN DE WOESTIJNE, 111
A. D'HOKER, 145, 182	J. VAN EFFELTERRE, 105, 218
A. ELOY, 17, 111	A. VAN HAGELAND, 178
J. FLAMANT, 178	J. VAN HAVER, 17
J. FLANDERS, 178	J. VAN KEYMEULEN, 112
J. GELIS, 58	J. VAN MELLO, 178
S. GODFROID, 167	K. VELLE, 49, 219
R. HAESERYN, 43, 105, 172	G. WEZE, 17, 161
A.G. HOMBLE, 58, 161, 169, 216	C. WILLEMS, 177
P. HUYS, 106	

ILLUSTRATIES

1. Cl. Trefois, 3; 2. Dakversiering 5; 3. Poppenspelaffiche 8; 4. Stamboom R.v/d. L. 16; 5-8: G. Weze, E. De Cuyper, W. Dezutter, J. Van Haver 18; 9-11: Moereloere, K. Berckmoes, R. & N. v/d. L. 23; 12. Brief van kleinkinderen 27; 13. Kaft huldeboek 31; 14-22: molenaars: Jef Druyts, Abd. Declercq, Jerome De Raeve & Paul Bauters, H. Lybaert, L. De Leeuw, A. De Ceuster, Fr. De Geest, gezin V. Leysen-Vreijis, 34, 36,41-42; 23. Grondplan en huis museum Slawinek 45; 24-30: tentoonstelling Minnespel tot kinderspel 55-57; 31-35: Schreiboorn kaart 1534, Kruis ca. 1400, zegel, St.-Jakob, processie broederschap St.-Jakob Compostella 68-73; 36. Affiche St. Moritz 1911, 92; 37-38. Vrouwen in Roemenië 94; 39-41 volksdracht 96; 42. J.G. Herder 99; 43-46. Vier vlaggen 109; 47. Beschrijving van vlag 110; 48. Kaft boek Aspecten van de marktzanger 116; 49-56: Kristus op de Palmezel 128-142; 57. Exlibris van Internat. Exlibrissencentrum 145; 58-63 exlibrissen 146-153; 64-76 exlibrissen i.v.m. dieren 153-158; 77-78 profaan St.-Katerijnaantje, voor- en keerzij mesdag 23 juni '85; 79-80 zicht op bibliotheek K.B.O.V. 162; 81-82 Schilderijen Ern. Van den Driessche Moord gebr. Alijn, Fiertele Eine 170; 83. aantal exlibrissen, exlibrissen i.v.m. diernamen 182-215; A.G. Homblé 216.